

บทที่ 4

ขวัญกับแนวคิดทางอภิปรัชญา

4.1 ความนำ

ความเชื่อเรื่องขวัญ เป็นความเชื่อหนึ่งในแนวคิดอภิปรัชญา ซึ่งอภิปรัชญานี้เป็นพื้นฐานของวิชาปรัชญา ศึกษาค้นคว้าในเรื่อง อะไรคือความจริง อะไรคือสิ่งที่เป็นจริง วิชานี้จะป็นสิ่งที่ตัดสินใจลงไปว่าสิ่งนั้นถูกต้องหรือสิ่งนั้นผิดหรือไม่ดี โดยต้องทราบเบื้องต้นแรกก่อนว่า อะไรจริง อะไรไม่จริง แล้วจึงค้นคว้าต่อไป ฉะนั้นปัญหาว่าอะไรจริงหรือไม่จริงจึงเป็นปัญหาขั้นพื้นฐานของปรัชญา ซึ่งว่าด้วยเมตาฟิสิกส์ หรืออภิปรัชญา

คำว่า “อภิปรัชญา” ประกอบด้วยคำว่า “อภิ” กับ “ปรัชญา” “อภิ” หมายถึง ภาวะที่สูงสุด ใหญ่สุด เหนือสุด ส่วนคำว่า ปรัชญา หมายถึง ความรู้ หรือดวงปัญญา ดังนั้นคำว่า “อภิปรัชญา” จึงหมายถึง สถานะที่อยู่เหนือการสัมผัสทั่วไป อภิปรัชญามี 3 สาขา คือ สสารนิยม จิตนิยม และธรรมชาตินิยม

อภิปรัชญาจะตอบความสงสัยให้กับตนเองว่าความเป็นจริงคืออะไร? หรือสิ่งที่เป็นจริงซึ่งซ่อนเร้นอยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์ทั้งหลายคืออะไร? ทั้งนี้ปัญหาเกี่ยวกับความเป็นจริงดังกล่าวสามารถแยกได้เป็น 3 ปัญหาดังนี้

1. ปัญหาเกี่ยวกับความเป็นจริงของโลก โดยจะเน้นการศึกษาธรรมชาติความเป็นจริงของโลกและจักรวาล
2. ปัญหาเกี่ยวกับความเป็นจริงของจิต เน้นการศึกษาจิตมนุษย์ เพราะมนุษย์มีจิตหรือวิญญาณ คำตอบนี้จะช่วยคลายความสงสัยกับตนเองก็คือ จิตหรือวิญญาณคืออะไร? มนุษย์มีจิตกับกายแยกจากกันจริงหรือไม่?

¹สิงห์หน คำขาว, ปรัชญา, (เชียงใหม่ : คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2519), หน้า 144.

²บุญย์ นิลเกษ, ปรัชญาเบื้องต้น, (เชียงใหม่ : คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2525), หน้า 91.

³มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ปรัชญาเบื้องต้น, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2533), หน้า

เมื่อได้ทำความเข้าใจว่าอภิปรายว่ามีความหมายและมีเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องอะไรแล้ว จะพบว่า การแสดงความจริงที่อยู่เบื้องหลังธรรมชาติและชีวิตของมนุษย์นับแต่โบราณกาลมา มีสาเหตุจากความกลัวของมนุษย์ สมัยโบราณที่วิทยาศาสตร์ยังไม่เจริญ ศาสตร์เหล่านี้จะเข้ามามีส่วนแก้ไขปัญหากลัวของมนุษย์ในรูปแบบต่าง ๆ เช่น ในรูปแบบอำนาจไสยศาสตร์ลึกลับ (Magic Power) และด้วยเหตุที่มนุษย์มีความกลัวเป็นพื้นฐาน เช่น กลัวการเจ็บป่วย กลัวความตาย กลัวธรรมชาติ ฯลฯ ดังนั้นความกลัวเหล่านี้จึงเป็นบ่อเกิดของความเชื่อต่าง ๆ ดังเช่น ความเชื่อเรื่องขวัญที่เชื่อว่ามนุษย์มีอำนาจลึกลับแฝงอยู่ เป็นต้น โดยสังเกตจากเวลาที่มนุษย์เจ็บไข้ได้ป่วยพลังของมนุษย์ก็จะลดลง ซึ่งนั่นก็คือร่างกายและจิตใจก็จะอ่อนเพลียลงไปด้วย ด้วยเหตุนี้ชาวล้านนาจึงเชื่อว่ามนุษย์มีขวัญ แฝงอยู่ในร่างกายและมีอำนาจอิทธิพลต่อความเป็นไปของชีวิตมนุษย์มาก แต่ขวัญจะมีอยู่ในลักษณะใดนั้นจะวิเคราะห์รายละเอียดเกี่ยวกับธรรมชาติที่แท้จริงของขวัญ ไว้ในหัวข้อต่อไปนี้

ตามความคิดของชาวล้านนานั้นเชื่อว่าขวัญ ไม่ใช่วิญญาณ ซึ่งขวัญนั้นจะเกี่ยวเนื่องกับคนที่มีชีวิตอยู่ ส่วนวิญญาณจะเกี่ยวเนื่องกับคนตายที่ทิ้งร่างกายแล้วคงเหลือแต่เพียงสิ่งนามธรรมที่มีความเป็นอมตะเท่านั้น ในการศึกษาธรรมชาติที่แท้จริงของขวัญ ในเชิงอภิปรายของชาวล้านนา นี้ ผู้วิจัยจะศึกษาจากตัวบทเรียกขวัญที่เป็นหัวใจสำคัญในการศึกษาความเชื่อในเรื่องนี้ ในที่นี้จำแนกการศึกษาออกเป็น 2 ประเด็นด้วยกันดังนี้คือ

4.1.1 ศึกษาคุณลักษณะของขวัญ

ขวัญตามแนวความคิดในบทเรียกขวัญชาวล้านนาจะเชื่อว่าขวัญ เป็นสิ่งที่มองไม่เห็น จับต้องด้วยประสาทสัมผัสไม่ได้ ลักษณะนี้จะตรงกับทฤษฎีทางจิตนิยมคือ เชื่อในเรื่องของความมีอยู่ของวิญญาณว่าเป็นสิ่งนิรันดร์ อมตะ และสามารถดำรงอยู่ได้อย่างอิสระจากร่างกายหรือแยกจากร่างกาย ขณะเดียวกันขวัญ เป็นสิ่งที่ไม่มีตัวตน จับต้องไม่ได้ และมองไม่เห็นเป็นรูปร่าง แต่สามารถรับรู้ถึงการมีอยู่ได้จากปรากฏการณ์ที่ขวัญแสดงออกคือตอนไม่สบาย ดังนั้นบทเรียกขวัญผู้ป่วยจึงได้กล่าวถึงลักษณะขวัญ สามารถออกจากร่างกายได้ในเวลาที่ตกใจหรือเกิดอุบัติเหตุป่วยไข้ และเมื่อใดขวัญได้รับเหตุการณ์ดังกล่าวขวัญก็จะออกจากร่างไปตามสถานที่ต่าง ๆ ดังนั้นจึงจำเป็นต้องมีการเรียกขวัญให้ขวัญ กลับมาอยู่กับผู้ป่วยสามารถรับรู้ถึงกลิ่นหอมของดอกไม้ได้และฟังธรรมะได้ ดังจะพบได้จากบทเรียกขวัญผู้ป่วยได้กล่าวไว้ดังนี้

“ขวัญเจ้าอย่าไปสอคล่าเมืองผีต่างด้าว ขวัญเจ้าอย่าไปเมืองต่างท้าวไอสาร
 ขวัญเจ้าอย่าไปอยู่สุขสรวลม่วนเหล่าน ที่เถื่อนถ้ำย่านน้ำวังลูลา

ขวัญเจ้าจักขุตาทั้งคู่

ขวัญจึงมุ่งมาอยู่กับดังคมดอกไม้”⁴ เป็นต้น

จากการศึกษาในบทเรียกขวัญ ผู้วิจัยพบว่าคุณลักษณะของขวัญ ที่แท้จริงคือ เป็น อสสาร ซึ่งมีลักษณะสามารถเคลื่อนไหวและไปมากับร่างกายได้ ขณะเดียวกันก็มีจุดรับรู้เช่นเดียวกับจิต แต่ไม่ใช่จิต เพราะขวัญ เปรียบเสมือนอสารที่เป็นพลังงานอย่างหนึ่ง แต่มีอิทธิพลเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับจิต ในฐานะร่วมรับรู้ไปด้วยกับจิตและกาย เพื่อให้เกิดสภาวะความสัมพันธ์ที่สมดุลระหว่างจิตกับร่างกาย ขวัญในที่นี้เป็นตัวคอยเพิ่มพลังให้กับจิตให้เกิดสภาวะที่อบอุ่นและสามารถสัมพันธ์กับกายได้อย่างคล่องแคล่วเพื่อให้เกิดภาวะปกติ เหมือนดังบทเรียกขวัญตอนหนึ่งได้กล่าวถึงการเรียกขวัญให้มาอยู่ตามอวัยวะต่าง ๆ ตรงจุดนี้เพื่อจะพึงสังเกตให้เห็นว่าขวัญ สามารถอยู่ตามจุดต่าง ๆ ของอวัยวะในร่างกายและจะมีอิทธิพลต่อร่างกายด้วย โดยจะสังเกตว่าถ้าขวัญมาอยู่ตามจุดอวัยวะต่าง ๆ แล้ว ทุกส่วนของร่างกายก็จะมีสุขภาพดี มีอายุยืนยาว เป็นต้น ดังบทเรียกขวัญตอนหนึ่งได้กล่าวไว้ดังนี้ว่า

“ขวัญเจ้าอย่าไพร่องร่ำไห้อยู่วอย ๆ

ขวัญดินรอยคี่หื้อมาอยู่งามแ่ง

ขวัญเหล่าคี่หื้อมาอยู่เหล่างามงาม

ขวัญขากคี่หื้อมาอยู่ขาทั้งคู่

ขวัญรูปร่างขวัญแก้ม

งุ่งหื้อรีบเร็วพลันมาเต็มแฉ่ง

งุ่งหื้อมาอยู่ค้ำแก้มเปนอาจิน

ขวัญดินนายอันท่องเทียวผ้าย

ขวัญที่ขยักขยักก็หื้ออยู่ที่ไผ่ที่มัน

งุ่งหื้ออยู่ยืนยาวเที่ยงเท่าทะเลเนอฯ”⁵

ฉะนั้นความมีอยู่ของขวัญสามารถรับรู้ได้จากเมื่อใดที่ชาวล้านนายังมีความเชื่อเรื่องขวัญนี้อยู่ นั่นก็ย่อมหมายความว่า “ขวัญ” ยังมีอยู่และสามารถแสดงถึงความจริงในตัวของมันนั้นได้เสมอขามที่ยังมีความเชื่อนี้อยู่ตลอดไป

4.1.2 ศึกษาความสัมพันธ์และหน้าที่ของขวัญ

ความเชื่อเรื่องขวัญของชาวล้านนาค้นพบว่าขวัญกับวิญญาณเป็นคนละสภาวะ โดยจะแยกส่วนการอธิบายสภาวะความเป็นตัวของมันต่างกัน นั่นคือ สภาวะของขวัญ จะกล่าวถึงคนที่มีชีวิตอยู่ ซึ่งประกอบไปด้วยร่างกาย จิต และขวัญ ส่วนสภาวะของวิญญาณ นั้นจะกล่าวถึงคนตายที่เมื่อกายและจิตดับสลายลงจะเหลือแต่รูปของวิญญาณที่เป็นอมตะ เมื่อเข้าใจสถานภาพที่ต่างกันระหว่างขวัญกับวิญญาณอย่างชัดเจนแล้ว ประเด็นต่อไปนี้จะศึกษาถึงความแท้จริงเกี่ยวกับความ

⁴อุดม รุ่งเรืองศรี, วรรณกรรมล้านนา, (เชียงใหม่ : คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2543), หน้า

⁵เรื่องเดียวกัน, หน้า 105.

สัมพันธ์ที่เกี่ยวเนื่องระหว่าง ขวัญ จิต กับ ร่างกาย และศึกษาความสัมพันธ์ระหว่าง ขวัญ กับ วิญญาณ ดังจะอธิบายถึงรายละเอียดโดยใช้ภาพประกอบดังนี้

- เป็นสิ่งที่เข้ามาสถิตย์ทำให้เกิดการปฏิสนธิ
- สิ่งคุ้มครอง ดูแล ปกป้อง
- มีความเป็นนิรันดร์ ไม่มี การตาย (Immortality)

เป็นพลังคงเป็นรูปออสสาร (Non-Matter) ที่ช่วยให้กาย และจิตเกิดภาวะสมดุลภาพ

ภาพที่ 1 ความสัมพันธ์และหน้าที่ของขวัญ วิญญาณ จิต กาย

จากการศึกษาพบว่าขวัญกับวิญญาณ จะมีความคล้ายคลึงกันในฐานะเกี่ยวข้องกับชีวิตมนุษย์ โดยสภาวะของขวัญจะเป็นสิ่งคอยช่วยเสริมพลังชีวิตเพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างกายกับจิต ส่วนวิญญาณหรือผีตามความเชื่อชาวล้านน่านั้น ผู้วิจัยพบว่าหน้าที่ของวิญญาณได้แบ่งออกเป็น 2 รูปแบบด้วยกัน ดังนี้คือ

วิญญาณรูปแบบที่ 1 วิญญาณในฐานะเป็นตัวปฏิสนธิเกี่ยวข้องกับการเกิดของมนุษย์ก่อนที่จะมาเป็นมนุษย์

ในขณะเดียวกันจากการศึกษาบทความจากสารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ ปี 2539 ได้มีการอธิบายเรื่องการปฏิสนธิของดวงวิญญาณและการสร้างชีวิตเพื่อให้ครบสมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจ และประสาทสัมผัสอวัยวะต่าง ๆ ในบทเรียกขวัญลูกแก้วไว้ดังนี้ว่า “นับแต่แรกเดิมทีเดียวเริ่มมาจากตัว “วิญญาณ” ก่อน การที่หญิงชายเมื่อได้ตกลงอยู่ร่วมกันเป็นสามีเมียแล้ว ก็จะมีการก่อตั้งปฏิสนธิของทารกต่อไป ซึ่งในระหว่างนี้ก็จะมีวิญญาณดวงใดดวงหนึ่งเข้ามาสถิตย์ที่กระหม่อมพ่อก่อน หลังจากนั้นพ่อก็จะมีการแห่ท้องในระหว่างที่ดวงวิญญาณยังอยู่ที่พ่อนั้น ธาตุทั้ง 4 คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ ก็จะชุมนุมกันอยู่ในท้องแม่ ซึ่งจะมีลักษณะเป็นด้อมมีขนาดเท่าหัวไม้ขีดไฟ มีสีแดงใสเหมือนน้ำล้างเนื้อ และหลังจากนั้นดวงวิญญาณที่อยู่ในพ่อก็ครบ 7 วัน ก็จะย้ายเข้ามาสู่ครรภ์ของแม่ในเวลา 14 วัน ต่อมาก็จะโตเท่ากับด้อมน้ำมันงาที่ชันกระด้างติดอยู่ อีก 7 วัน ก็จะ

เติบโตขึ้น มีแขนขาและหัวแยกออกเป็น 5 แง่ จนฝ่ายแม่รับรู้ว่าคุณเองตั้งครรรภ์⁶ ดังมีบทเรื่อกษวัญลูก
แก้วตอนหนึ่งได้อธิบายถึงรายละเอียดไว้ดังนี้

บทเรื่อกษวัญลูกแก้วอธิบายที่มาของการปฏิสนธิของดวงวิญญาณ

“ทุติโย ธมม วิเสโส วันนี้นาคูล้าเลิศ ข้าจักกล่าวกำเนิดแห่งรูปจันท์
เหตุว่านามธัมมมีมาดกแต่งสร้าง ผู้คนเรานั้นเกิดมา-
ในมุนุสสโลกอันกว้างเหมือนกันนั้น ชูตน ๆ เวนและกัมมมีหากมาชน
มาอยู่ยงหื้อพ่อแม่แห่งเจ้า หื้อมีคำรักคำแพง
ใคร่แฝงไฟเผ้าไฟลั่นเนื้อเป็นทีนอันเดียว คำรักนั้นเข้ามากลมเกลียว
ใจเวณดังจักเป็นบ้า บ่ได้หันตนตัวก็พอได้หันแก่เสื้อและผ้า
ก็หากแล้วคำเจตนา เวนจักมาเป็นคู่เสพสร้างอยู่ตามป่าเวณ
อยู่ในหลายเดือน หลายปีหลายนาที่ขวนเข้า
เพราะดวงจิตอันว่าใจแห่งเจ้า ควรเกิดแล้ว
จึงสระเศ็จลงมาตั้งอยู่ในมัตถลึงค์กระหม่อมพ่อ ได้เจ็ดวันถึงเทิงทัน
จึงคลาดสระเศ็จเข้าสู่ห้องห้องพระแม่มารดา แม่มารดาก็ยินเวทนาลำบาก”⁷
เป็นต้น

บทเรื่อกษวัญลูกแก้วอธิบายการสร้างชีวิตใหม่

“ทั้งเจ็ดวันลงมารอด	กลาวัตถุเข้าจอดรักษา
เป็นลมชมเขียวพอกเดียวให้ย้อยออก	เป็นแขนสอกและแต่งขา
เป็นหูตาแตกกึ่ง	ดินมือจึงมีหลาย
เป็นนิ้วหลายเลียบออก	ข้อแขนสอกกวัดไกว
เป็นหนังไหลหุ้มอยู่	พระธัมมเจ้าหมู่ทั้งเจ็ด” ⁸

จากบทเรื่อกษวัญลูกแก้วที่ได้กล่าวถึงการเติบโตของร่างกายครั้งแรกนั้น ในส่วน
ของอภิธัมมเจ็ดคัมภีร์ก็ได้กล่าวไว้เกี่ยวกับความสัมพันธ์กับประสาทสัมผัสและอวัยวะต่าง ๆ ดังนี้

⁶มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย, สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ, (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง
แอนด์พับลิชชิ่ง, 2539), หน้า .

⁷ในฤมล เรื่องรังษี, คำเรื่อกษวัญลูกแก้ว : การศึกษารูปแบบเนื้อหา, (เชียงใหม่ : บัณฑิตมหาวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2532), หน้า 162-163.

⁸เรื่องเดียวกัน, หน้า 163-164.

สิ่งที่จะเป็นตัวสร้างให้คนมีประสาทสัมผัสอวัยวะต่าง ๆ อย่างครบถ้วน ได้แก่

พระสังคินี สร้างให้มีตา

พระวิภังคะ สร้างให้มีหู

พระธาตุกถา สร้างให้มีจมูก

พระนาคคัลป์ญัตติ สร้างให้มีลิ้น

พระกถาวัตถุ สร้างให้มีใจ

พระยมกวัคค์ สร้างให้มีรูปร่าง

พระมหาปัญฐาน สร้างให้มีอวัยวะอื่น ๆ จนครบถ้วน⁹

ในขณะเดียวกัน สิ่งที่จะช่วยในการอธิบายความชัดเจนการมีร่างกายและจิตใจในการดำเนินชีวิต ได้แก่

ขันธห้าหรือเบญจขันธ คือ

รูปขันธ ช่วยในการทำให้เกิดร่างกาย

เวทนาขันธ ช่วยในการทำให้เกิดความรู้สึกเจ็บปวด

สัญญาขันธ ช่วยในการทำให้มีการพุดจาได้ตอบ

สังขารขันธ ช่วยในการมีอายุสืบต่อไป

วิญญาณขันธ ช่วยในการทำให้มีจิตใจ¹⁰

วิญญานรูปแบบที่ 2 วิญญานในฐานะเป็นประเภทผีตางเทวดาทำหน้าที่คุ้มครองดูแลมนุษย์และสิ่งต่าง ๆ

ตามความเชื่อของชาวล้านนาภาคเหนือประเภทของผีมีดังนี้ ผีปู่ย่า ผีเฮือน (ผีเรือน) ผีอาฮัก (อาร์ก) ผีประเภทนี้นักมนุษยวิทยาบางคนจะจัดรวมเป็นประเภทผีบรรพบุรุษ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นผีหรือวิญญาณของบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว และลูกหลานได้สร้างหิ้งบูชาไว้ในบ้านเพื่อบูชาวิญญาณบรรพบุรุษ อันแรกเรียกว่า หิ้งผีปู่ย่า และอันหลังเรียกว่า “หออาฮัก” หรือ “หอเก๊าผี” (ต้นวิญญาณบรรพบุรุษ) หรือผีต้นการะคุงนั่นเอง ผีเหล่านี้เป็นผีประจำครอบครัวหรือสายตระกูล ช่วยดูแลปกป้องคุ้มครองลูกหลาน¹¹

⁹ สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ, 2535, หน้า 3-6.

¹⁰ เรื่องเดียวกัน.

¹¹ ฉลาดชาย รมิตานนท์, ผีเจ้านาย, (เชียงใหม่ : ศูนย์หนังสือเชียงใหม่, 2527), หน้า 36.

ประเด็นต่อไปนี้จะได้อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างกายกับจิต, ขวัญกับจิต, ขวัญกับกาย, ขวัญจิตกาย, ขวัญกับวิญญาณ เพื่อจะได้ให้เกิดความเข้าใจถึงการเรียงลำดับความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับความเป็นชีวิตมนุษย์ ดังต่อไปนี้

4.1.2.1 ความสัมพันธ์ระหว่างกายกับจิต

จากการศึกษาพบว่าทัศนะเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างจิตกับร่างกายนั้นได้อธิบายไว้ทั้งทางจิตวิทยาและปรัชญา ซึ่งจะมีแนวความคิดเห็นแตกต่างกันดังนี้

ทัศนะทางจิตวิทยา

จากหนังสือ “Parapsychology and the Nature of Life” John L. Randall ได้กล่าวถึงทัศนะเกี่ยวกับจิตกับร่างกายไว้ว่า จิตของมนุษย์ที่มีสำนึกและความฉลาดเท่านั้น จึงจะสามารถสร้างความเป็นระเบียบจากความยุ่งเหยิง เพราะฉะนั้นจิตซึ่งเป็นสิ่งนามธรรมจึงต้องปฏิสัมพันธ์กับร่างกายในลักษณะที่เป็นสสารต่อการนำผลที่พึงพอใจออกมา ขณะเดียวกัน John Smith ได้ศึกษาและพิสูจน์สิ่งที่แยกความเป็นระเบียบออกมาจากความยุ่งเหยิง คือ จิตสำนึกของมนุษย์ (Conscious Human Mind) แต่ John Smith ก็ได้ตั้งสมมติฐานว่าเมื่อสภาวะสสารและจิตไม่ไปด้วยกันแล้วจะมีแนวโน้มที่จะเกิดความไร้ระเบียบ¹² เช่น เมื่อร่างกายกับจิตไร้ระเบียบขาดความสมดุล (มีระเบียบ) ก็จะเป็นเหตุให้มีอาการเจ็บป่วยไข้ได้ เพราะเนื่องจากอวัยวะต่าง ๆ ของร่างกายไม่พัฒนาไปพร้อมกับจิต ด้วยเหตุนี้ทาง Parapsychology จึงยกให้แนวคิดนี้ให้กับทฤษฎีทวินิยมที่กล่าวถึงจิตกับกายสัมพันธ์กันอย่างไรต่อไป

ทัศนะทางปรัชญา

แนวความคิดทางอภิปรัชญาได้อธิบายรายละเอียดไว้ในทฤษฎีจิตนิยมและทวินิยมดังนี้

ทฤษฎีจิตนิยม (Idealism)

ทฤษฎีนี้กล่าวยืนยันถึงความเป็นจริงของมนุษย์ โดยเห็นว่ามนุษย์มีองค์ประกอบ 2 อย่าง คือ กาย กับ จิต แต่จิตจะมีความสำคัญกว่ากาย เพราะชาวจิตนิยมถือว่าจิตเป็นตัวคนที่แท้จริงของเรา ร่างกายไม่ใช่ตัวตนแท้จริง มนุษย์มีสสารคือ ร่างกาย โดยมีจิตบังคับ ขณะเดียวกันมนุษย์ก็สามารถรู้อารมณ์ ซึ่งสิ่งนั้นก็คือ “จิต” นี่เป็นเหตุผลเดียวกันชาวจิตนิยมยืนยันแก่นสารของมนุษย์คือ อสสาร นั่นคือจิต

¹²John L. Randall, Parapsychology and the Nature of life, (London : Sourenir Press, 1975), p. 116.

ทฤษฎีทวินิยม (Dualism)

ในทัศนะของเพลโต เชื่อว่าร่างกายและจิตแยกจากกัน ในด้านของคุณสมบัติ ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างจิตกับกายเป็นเพียงปรากฏการณ์หนึ่งที่จิตเป็นเพียงตัวครอบครองและใช้ร่างกายให้แสดงพฤติกรรมออกมาให้ปรากฏเท่านั้น ดังนั้นทัศนะของเพลโตจึงเปรียบร่างกายเสมือนคุกของจิต วันใดเมื่อจิตออกจากร่าง จิตนั้นก็จะดำรงอยู่ได้อย่างอิสระ¹³

ทฤษฎีทวินิยมของเดการ์ตส์ (Descartes)

ในทัศนะของเดการ์ตส์ถือว่าจิตกับร่างกายมีกิริยาอาการต่อกันได้โดยการเป็นสาเหตุต่อกัน จิตสามารถสั่งร่างกายอยู่ตลอดเวลา เช่น สั่งบังคับแขนขาให้เคลื่อนไหวตามแบบแผนที่ต้องการ เช่น ควบคุมให้สายตาแสดงอารมณ์ที่ต้องการ แม้โรคบางชนิดอาจจะเกิดขึ้นหรือรักษาให้หายได้โดยบังคับจิต เป็นต้น¹⁴

ทัศนะทางพุทธปรัชญา

พุทธปรัชญาได้นิยามคำว่า “กาย” ไว้ว่า “ธรรมชาติที่ได้ชื่อว่ากายนั้น เพราะเป็นที่เกิดขึ้นแห่งอวัยวะทั้งหลาย”¹⁵

พุทธปรัชญานิยามคำว่า “จิต” คือ “ธรรมชาติที่คิดหรือรู้แจ้งทางอารมณ์”¹⁶

ดังนั้นเมื่อกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างร่างกายตามทัศนะทางพุทธปรัชญาได้พบว่า แนวคิดนี้จะมี 2 ประเด็นคือ

1. ความสัมพันธ์ระหว่างกายกับจิตในทัศนะพุทธปรัชญากล่าวไว้ว่า กายกับจิตมีธรรมชาติแตกต่างกันก็ตาม แต่ทั้งสองนั้นต่างก็มีความสัมพันธ์เกาะเกี่ยวกันอยู่อย่างใกล้ชิด ต่างอาศัยกันและกันเป็นไป และต่างก็ดำรงกันไว้เมื่ออย่างหนึ่งทำลายด้วยมรณะ อีกอย่างหนึ่งก็ทำลายลงด้วย ในวิสุทธิมรรคท่านกล่าวว่า “รูปและนาม” (กายและจิต) เป็นของคู่กัน ทั้งคู่อาศัยกันและกัน

¹³ จารุณี เศวตศิลป์, ปรัชญาเบื้องต้น, (เชียงใหม่ : คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2537), หน้า 22.

¹⁴ ทินกร ตั้งเกษมสุข, อภิปรัชญา, (สงขลา : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, ม.ป.ป.), หน้า 23.

¹⁵ อภิธัมมัตถวิภาวินิยา, 1 หน้า 76.

¹⁶ สมาคมศูนย์ค้นคว้าพระพุทธศาสนาวิเศษ, อรรถกถาอัฐสาลีสี ตอน 2, หน้า 104 และอภิธัมมัตถกถาบาลีและอภิธัมมัตถวิภาวินิยา แปล, ฉบับแปลโดยมหาบัณฑิตราชวิทยาลัย, หน้า 20 และ 122.

เมื่ออย่างหนึ่งแตกสลายทั้งคู่ตามปัจจัย แสดงว่ากายกับจิตแม้ไม่ใช่สิ่งเดียวกัน แต่ก็ปัจจัยเกี่ยวข้องกันและกัน¹⁷

2. ความสัมพันธ์ร่วมกันระหว่างจิตกับกายในฐานะเป็นสิ่งสร้างชีวิตมนุษย์ ซึ่งประเด็นนี้ผู้วิจัยได้ศึกษาจากบทเรื่อกษวัญลูกแก้วที่ได้กล่าวถึงรายละเอียดเกี่ยวกับการสร้างชีวิตได้เริ่มต้นจากวิญญานก่อนหลังจากนั้นก็เริ่มก่อตัวเป็นรูปร่างมีอวัยวะและจิต ซึ่งส่วนนี้ในพุทธธรรมก็ได้อธิบายไว้ในอภิธรรมมัจเจดัมภีร์พระมหาปัญญานเกี่ยวกับการสร้างให้มีอวัยวะอื่น ๆ และในส่วนเบญจขันธ์ก็ได้อธิบายรูปขันธ์เกี่ยวกับเหตุที่มาของการเกิดร่างกาย

ในขณะที่เดียวกันบทเรื่อกษวัญลูกแก้วก็ได้มีการกล่าวไว้เกี่ยวกับการสร้างร่างกาย ซึ่งอธิบายไว้ว่าเมื่ออายุทารกครบ 7 วัน หลังจากการปฏิสนธิจะมีแขนขาออกออกมา ดังมีบทเรื่อกษวัญลูกแก้วได้กล่าวไว้ดังนี้ว่า

“ทั้งเจ็ดวันลงมารอด ถาวัตถุเข้าจอรักษา
เป็นลมเที่ยวพอกเดียวให้ย้อออก เป็นแขนสอกและแต่งขา”¹⁸

ส่วนจิตนั้นจะมีความเชื่อว่าภายหลังเมื่อวิญญานได้มาปฏิสนธิตรงกระหม่อมของพ่อและมาถึงท้องแม่แล้ว ดวงจิตของทารกก็จะเกิดขึ้นเมื่อครบได้ 1 เดือน ดังคำเรื่อกษวัญลูกแก้วได้กล่าวไว้ดังนี้ว่า

“เต็มเดือนครบแล้ว จิตส่องแจ้งเท่าแววตา
ยังมยุราตัวสะอาด นางมยุราชขึ้นกยุงคำ
สามเดือนทำจอดจวน ยังไปครบถ้วนหุต”¹⁹

นอกจากนี้การอธิบายเรื่อง “จิต” ยังมีกล่าวในส่วนของอภิธรรมมัจเจดัมภีร์เกี่ยวกับการทำให้เกิดจิตใจ

สำหรับการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างจิตกับกายนั้น ได้มีในบทคำเรื่อกษวัญตอนหนึ่งกล่าวไว้ว่าเมื่อร่างกายได้มาครบจนเป็นตัวตนขึ้นมาแล้ว หลังจากนั้นจิตก็จะเข้ามาสัมพันธ์กับกาย และตัวเวทนาขันธ์ก็จะตามมาทีหลัง ดังบทเรื่อกษวัญลูกแก้วได้กล่าวไว้ว่า

“นโมพุทธานะเสด็จย้ายเข้ามาอาบทั้งตัว “นะ” อยู่หัว “โม” อยู่ตา
“พุท” อยู่ฟางขวา “ธา” อยู่ฟางซ้าย “ยะ” ป้ายายจากดินผม
ประสมกันถ้วนถี่ ปัญจะควี่เป็นขันธ์

¹⁷โสภณ ศรีกฤษดาพร, การศึกษาเชิงวิเคราะห์ความคิดเรื่องกายและจิตในพุทธปรัชญา, (กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527), หน้า 210.

¹⁸นฤมล เรืองรังษี, คำเรื่อกษวัญลูกแก้ว : การศึกษารูปแบบเนื้อหา, หน้า 162.

¹⁹เรื่องเดียวกัน, หน้า 163.

มีห้าอันบ่พอน
บ่หื้อมีคัมวไสสว่าง

รูปาขันธเข้าก่อนหื้อเป็นตัว
วิญญานขันธเข้าสู่หว่านเป็นจิตต์หมั่นเที่ยง

บ่บิดเบี่ยงไปมา

เวทนาขันธหื้อรู้ทั้งเจ็บและทั้งปวด”²⁰

ดังนั้นจากการศึกษาตามความเชื่อที่ค้นพบจากบทเรียกขวัญจะพบว่า การกล่าวถึงความสัมพันธ์ของร่างกายกับจิตจะมีการกล่าวถึงน้อยมาก แต่รายละเอียดข้างต้นก็พอจะสรุปให้เข้าใจถึงขั้นตอนของการเริ่มต้นชีวิตแต่ละระดับขั้นจนถึงการเริ่มของจิตภายหลังการสร้างร่างกายได้ประมาณ 1 เดือน จิตจะมาเป็นตัวช่วยให้เกิดภาวะแห่งความรู้สึกทางประสาทสัมผัสตามมา แต่อย่างไรก็ตามการอธิบายถึงความสัมพันธ์ระหว่างจิตกับภายในบทเรียกขวัญที่ปรากฏในวรรณกรรมเรียกขวัญนั้น พบว่าเกิดจากความเชื่อดั้งเดิมและจากหลักธรรมที่มีในคัมภีร์ศาสนา ส่วนรายละเอียดความสัมพันธ์ที่ลึกซึ้งไม่มีปรากฏในวรรณกรรมบทเรียกขวัญ

4.1.2.2 ความสัมพันธ์ระหว่างขวัญกับจิต

“ขวัญ” จะมีรูปแบบเป็นอสสาร มีลักษณะเป็นสิ่งนามธรรมที่เป็นพลังงานอย่างหนึ่งแผ่อยู่ และเกี่ยวข้องกับจิตและร่างกายในฐานะที่คอยเป็นตัวเสริมพลังให้จิตและกายได้เกิดความรู้สึกนึกคิด ขณะเดียวกัน เมื่อได้มีการแยกความสัมพันธ์ระหว่างจิตกับขวัญจะพบว่า ขวัญในตัวของมันจะมีประสิทธิภาพเป็นพลังที่คอยเพิ่มและคอยผลักดันศักยภาพภายในจิตของมนุษย์ให้ออกมาในรูปแบบที่ทำให้เกิดความเชื่อมั่นในตนเองต่อการกระทำสิ่งต่าง ๆ ในชีวิตให้ดีขึ้น นั่นก็หมายความว่าเมื่อใดที่จิตสัมพันธ์กับในลักษณะขวัญอยู่กับจิตตลอดก็จะทำให้บุคคลนั้นมีสมาธิ มีสติสัมปชัญญะดี และพร้อมทั้งมีความเข้มแข็งทางจิตใจ ในกรณีนี้หมายถึงขวัญ ที่อยู่กับเนื้อกับตัวหรืออยู่กับจิตตลอดเวลา

เมื่อกล่าวอีกนัยหนึ่งตามหลักการทางอภิธรรมขวัญมีสภาวะคล้ายคลึงกับ “เจตสิก” บ้างดังนี้

“เจตสิก” หมายถึง สิ่งนามธรรมที่จะต้องประกอบด้วยจิต และเกิดพร้อมกับจิต คับพร้อมกับจิต มีอารมณ์เช่นเดียวกับจิต มีวัตถุที่อาศัยแห่งเดียวกับจิต และยังเป็นปัจจัยในการปรุงแต่งในการรู้อารมณ์ต่าง ๆ เจตสิกนั้นก็จะต้องมีปัจจัยปรุงแต่งทำนองเดียวกับจิตเหมือนกัน²¹

ส่วน “จิต” หมายถึง สิ่งที่มีปัจจัยปรุงแต่ง อย่างน้อยจะต้องมีปัจจัย คือ อคติกรรม ทวาร อารมณ์ และเจตสิก เป็นเหตุปัจจัยให้เกิดขึ้น ฉะนั้น “จิต” จะเป็นธรรมชาติรู้ อารมณ์หรือเป็นตัวรู้นั่นเอง²²

²⁰ นฤมล เรืองรังษี, คำเรียกขวัญลูกแก้ว : การศึกษารูปแบบเนื้อหา, หน้า 164.

²¹ วรรณสิทธิ ไวทยะเสรี, เรียนอภิธรรมด้วยตนเอง, (กรุงเทพฯ : คอกเบี้ย, 2532), หน้า 32.

ดังนั้นจะพบว่าเรื่องขวัญมีคุณลักษณะคล้ายคลึงกันกับ “เจตสิก” นั่นก็คือ ในฐานะที่ขวัญกับจิตจะอิงอาศัยกันและกันในลักษณะเป็นพลังงานอย่างหนึ่งที่คล้ายกับเจตสิก แต่ในที่นี้ไม่ได้หมายความว่า “ขวัญ” คือ “เจตสิก” คือสิ่งเดียวกัน เพราะความสัมพันธ์ระหว่างขวัญกับจิตตามความเชื่อของชาวล้านนาจะพบว่าวรรณกรรมเรียกขวัญจะมีการกล่าวถึงลักษณะของขวัญที่ออกจากร่างกายไปตามสถานที่ต่าง ๆ ซึ่งในความหมายนี้ไม่ได้หมายความว่า “ขวัญ” จะหลุดออกจากความสัมพันธ์กับจิตอย่างเด็ดขาด อาจเป็นเหตุทำให้จิตอ่อนเพลีย ในกรณีนี้ขวัญสามารถกลับมาได้และมาสัมพันธ์ทำให้จิตเกิดความรู้สึกทางประสาทสัมผัส เช่น สามารถรับรู้ถึงเสียง และรับรู้ถึงกลิ่นหอมของดอกไม้ ดังมีคำเรียกขวัญได้กล่าวไว้ดังนี้

“ขวัญคงง่วนอยู่กับคงคดอกไม้ ขวัญหูเจ้าง่วนอยู่กับหูไว้ฟังธัมม”²³

ด้วยเหตุนี้ความสัมพันธ์ระหว่างจิตกับขวัญจึงไม่สามารถแยกออกจากกันได้ แต่จะเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันไปตลอดชีวิตที่ยังมีอยู่

ในขณะเดียวกันพลังขวัญนี้มีอาจจะทรงตัวของมันในชีวิตของมนุษย์ได้เสมอต้นเสมอปลาย จึงเป็นเหตุทำให้ขวัญบางครั้งอาจจะมีพลังในตัวของมันลดลง และเมื่อใดที่พลังในตัวขวัญลดลง สิ่งที่ถูกอธิบายตามมาก็คือชะตากรรมชีวิตของมนุษย์จะว่าไปทางดีหรือร้าย ซึ่งถ้าชีวิตเผชิญเหตุร้ายในช่วงนี้เมื่อไหร่ ตามความเชื่อชาวล้านนาจะถือว่าช่วงนี้มีเคราะห์ เช่น อาจจะทำให้เกิดอุบัติเหตุเจ็บไข้ได้ป่วยหรือชีวิตอาจต้องเผชิญกับอุปสรรคต่างๆ เป็นต้น

ในความหมายเดียวกันนี้ก็คือขวัญน่าจะ หมายถึง พลังงานอย่างหนึ่งที่มีความสัมพันธ์กับจิตในลักษณะที่เป็นตัวเพิ่มพลังให้แก่จิต เพื่อให้จิตเกิดพลังกำลังใจที่เข้มแข็งต่อการเผชิญกับชีวิตเพื่อให้เกิดความสุขและความราบรื่น

ยกตัวอย่างเช่น

นักกีฬากำลังแข่งขันฟุตบอลอยู่กลางสนาม ขณะเดียวกันก็มีคนมาเชียร์ ดังนั้นตัวของผู้นี้อาจจะหมายถึงสิ่งหนึ่งที่เป็นตัวช่วยให้ขวัญที่มีอยู่ในตัวนักกีฬาได้มีพลังต่อการสร้างให้จิตได้เกิดความมุ่งมั่นและเข้มแข็งต่อการแข่งขัน โดยไม่ย่อท้อ เป็นต้น

แต่อย่างไรก็ตามเพื่อศึกษาความเชื่อของชาวล้านนา จากบทเรียกขวัญจะพบว่าตัวขวัญจะมีบทบาทหน้าที่สัมพันธ์กับจิตในลักษณะที่ทำให้เข้าใจว่าขวัญมีลักษณะที่มีความรู้จักและเคลื่อนไหวได้ แต่ในที่นี้จะไม่ได้อธิบายถึงรายละเอียดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างจิตและขวัญแต่ถ้าในแง่ของพิธีกรรมเรียกขวัญ ขวัญจะถูกอธิบายให้เสมือนเป็นพลังที่คอยช่วยให้จิตใจของผู้ป่วยมี

²²เรื่องเดียวกัน, หน้า 32.

²³อุคม รุ่งเรืองศรี, วรรณกรรมล้านนา, หน้า 104.

กำลังใจที่ดีขึ้น และขณะเดียวกันแต่ประโยชน์ในส่วนของท่านเองเสียงที่จับกล่อม อาจจะช่วยให้สภาวะจิตได้สัมพันธ์กับขวัญในรูปของการปรับอารมณ์และความรู้สึกของผู้ฟังให้เกิดความรู้สึกจิตใจดีมัน สงบ และอบอุ่น ในขณะที่มีการกล่าวคำเรียกขวัญ

4.1.2.3 ความสัมพันธ์ระหว่างขวัญกับกาย

จากการศึกษาคุณลักษณะของขวัญ ขวัญเป็นพลังงานที่คงรูปเป็นสิ่งนามธรรม ในลักษณะ อสสารมีหน้าที่คอยเสริมพลังแก่จิตและกาย เพื่อให้ทั้งสองเกิดความสมดุลและเป็นปกติสุข

เมื่อใดกายสัมพันธ์กับขวัญเมื่อนั้นร่างกายก็จะสมบูรณ์แข็งแรงดีตามความเชื่อเรื่องขวัญที่เชื่อว่าเมื่อใดที่ร่างกายได้รับอุบัติเหตุป่วยไข้ ขณะนั้นขวัญก็จะไม่อยู่กับกาย ขวัญมีลักษณะเป็นพลังงานชนิดหนึ่งที่มีประสิทธิภาพต่อการสร้างดุลยภาพระหว่างจิตกับกายให้สมดุล แต่เมื่อใดพลังสิ่งนี้ไม่อยู่ หรือ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือพลังงานนี้ลดลงก็จะทำให้สภาวะจิตสามารถขาดสมาธิหรือสติไปได้ ซึ่งเมื่อใดก็ตามกายขาดขวัญ ร่างกายก็จะได้รับความเจ็บไข้ได้ป่วยได้ง่าย ตัวอย่างเช่น เป็นไข้ตัวร้อนหรือแขนขาขาดไปข้างหนึ่งเป็นต้น ในความหมายนี้กล่าวถึงว่าเมื่อใดที่ขวัญหรือพลังดุลยภาพตรงนี้ลดลงก็อาจจนทำให้กายเสียดุลยภาพจนทำให้เกิดอาการตัวร้อนเป็นไข้ขึ้นมาได้

ดังนั้นความสัมพันธ์ระหว่างขวัญกับกายจึงสัมพันธ์กับจิตในฐานะที่ช่วยให้ร่างกายมีสุขภาพแข็งแรงสมบูรณ์ ซึ่งในลักษณะของร่างกายที่สมบูรณ์นี้ ทางล้านนาจะเรียกบุคคลที่มีความสมบูรณ์ทางร่างกายว่ามีอาการครบ 32 ขวัญ คือหมายถึงมีอวัยวะส่วนต่าง ๆ ครบ โดยไม่ขาดหายหรือไม่บกพร่องใด ๆ ดังนั้นการที่ชาวล้านนาใช้คำเรียกบุคคลที่มีอาการครบ 32 ขวัญนั้น จึงเพียงเป็นการสมมุติตัวเลขเพื่อแสดงการมีอวัยวะทางกายครบสมบูรณ์ดีเท่านั้นเอง และเมื่อเทียบกับคำราโหงวเฮ้งที่ได้กล่าวถึงลักษณะของอวัยวะต่าง ๆ ในร่างกายยังสามารถบ่งบอกแสดงให้เห็นถึงความสุขทุกข์ของชีวิตหรือโชคชะตาชีวิตได้ด้วย ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างตำราโหงวเฮ้งกล่าวไว้ว่า

ลักษณะทารกที่จะเติบโตมีวาสนาสูง ถ้าที่หน้าผากมีขนขวัญ ทารกนั้นจะมีบุญวาสนาสูงแต่วัยเด็ก²⁴

ตัวอย่างความเชื่อลักษณะบุคคลของชาวล้านนากล่าวไว้ว่า

ชาวล้านนาเชื่อว่าหากพบเจอบุคคลใด “หน้าก้อ คอสั้น ตาเล็ก ผมหงิก ไม่ควรคบ” นั่นก็หมายความว่าบุคคลที่ลักษณะมีใบหน้าอ คอสั้น ตาเล็กเป็นโพรง ผมหงิก นี้ไม่ควรคบ เพราะอาจจะนำเรื่องราวร้ายแรงจนถึงขั้นทำให้เดือดร้อนได้²⁵

ตัวอย่างความเชื่อเรื่องควายของชาวล้านนา

ชาวล้านนาเชื่อว่าควายที่มีขนงอกวนเป็นก้นหอยตามส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย ซึ่งเรียกว่า “ขวัญ” บางที่ขนกวนซ้ายบางที่ขนกวนขวา ดังนั้นควายทุกตัวจะมีขวัญอย่างน้อย 1 ขวัญ และมีมากที่สุดเท่าที่พบแล้วมี 9 ขวัญ ชาวล้านนาเชื่อว่าควายมีขวัญ 32 ขวัญ ตำแหน่งขวัญควายใช้เป็นเครื่องหมายในการทำตัวรูปพรรณควายในทางราชการ และชาวนาใช้ดูความเป็นมงคลและอัปมงคลตามความเชื่อ²⁶

ดังนั้นจากการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างขวัญกับกาย พอจะสรุปได้ว่าเมื่อใดที่ร่างกายมีขวัญอาศัยอยู่อย่างเต็มเปี่ยมร่างกายของมนุษย์ก็จะมีคุณสมบัติ และเมื่อใดที่ร่างกายส่วนใดสมบรูณ์ดีสวยงามก็จะส่งผลถึงโชคชะตาสมบรูณ์ดีตามไปด้วยเช่นกัน ดังตัวอย่างที่กล่าวมาข้างต้น ดังนั้นความสัมพันธ์ระหว่างขวัญกับกายจึงเป็นความสัมพันธ์ในฐานะที่เข้าใจว่าขวัญมีอยู่ตามอวัยวะทุกส่วนของร่างกาย

4.1.2.4 ความสัมพันธ์ระหว่างขวัญ จิต กาย

เมื่อศึกษาจากอภิธรรมจะมีการกล่าวถึงเรื่อง จิต เจตสิก รูป ไว้ว่า จิต เจตสิก และรูป เป็นสิ่งนามธรรมที่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่งให้เกิดขึ้น นั่นก็หมายความว่า จิต เจตสิก และรูป จะเกิดขึ้นมาเองลอย ๆ โดยไม่มีปัจจัยใด ๆ ปรุงแต่งเลยนั้นไม่ได้²⁷ ถ้าจะกล่าวทำนองเดียวกันกับข้อความข้างต้น ก็คือขวัญจิตกับกายต้องมีสัมพันธ์กันโดยเกิดมาจากเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดมาเป็นชีวิต ขณะเดียวกันทั้ง 3 อย่างนี้ก็มีลักษณะความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกันโดยจะแยกจากกันไม่ได้ แต่ถ้าเมื่อใดทั้ง 3 อย่างนี้ขาดความสัมพันธ์เสียคุณภาพอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว สภาพะของชีวิตก็จะผิดปกติ

²⁴จำลอง ทิศนาคะ, โหงวเฮ้ง, (กรุงเทพฯ : อำนวยสาส์น, 2525), หน้า 190.

²⁵ศรีเลา เกษพรหม, ผู้เชี่ยวชาญแปลเอกสารล้านนาโบราณ, (17 ธันวาคม, 2542), สัมภาษณ์.

²⁶เอี่ยม ทองดี, ควายไทยสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ที่กำลังถูกลืม, (กรุงเทพฯ : เลิฟแอนด์ลิฟเพรส, 2534), หน้า 32.

²⁷วรรณสิทธิ ไวยยะเสรี, เรือนอภิธรรมด้วยตนเอง, หน้า 32.

ทันที ดังสังเกตได้จากชีวิตของแต่ละคนที่มีการดำเนินชีวิตสุขทุกข์ต่างกัน ก็เพราะด้วยเหตุของปัจจัยทั้ง 3 นี้ ไม่สามารถพ่วงความคลุยกภาพได้ตลอดเวลา ดังนั้นเมื่อกล่าวถึงเรื่องของชะตากรรมตรงจุดนี้จะชี้ให้เห็นถึงความราบรื่นในการดำเนินชีวิตไปด้วย แต่สำหรับการอธิบายรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องชะตากรรมที่เกี่ยวข้องกับขวัญเป็นอย่างไรมันจะอธิบายไว้ในหัวข้อ 4.3

4.1.2.5 ความสัมพันธ์ระหว่างขวัญกับวิญญาณ

สภาวะขวัญ กับ วิญญาณมีคุณลักษณะที่คล้ายคลึงกันในฐานะเป็นสิ่งนามธรรม คงรูปเป็นอสสารเหมือนกัน และมีความสัมพันธ์แบบอิงอาศัยกันและกัน เพื่อให้ชีวิตและสิ่งต่างๆ มีความสมบูรณ์ ดังนั้นขวัญตามความหมายของชาวล้านนาจะหมายถึง “สิ่งที่คอยสร้างสภาวะความสมดุลให้กับสิ่งต่าง ๆ” นั่นก็คือเมื่อใดที่สิ่งต่าง ๆ ไม่ว่าคน สัตว์ พืช สิ่งของ มีขวัญอยู่ สิ่งเหล่านั้นก็จะมีคุณสมบัติสมบูรณ์ ส่วนวิญญาณตามความเชื่อของชาวล้านนาจะหมายถึง สิ่งที่เป็นนามธรรมคงเหลือภายหลังจากการตาย และเป็นสิ่งที่มี 2 สถานะด้วยกันคือ

1. วิญญาณในฐานะเป็นตัวปฏิสนธิเกี่ยวข้องกับการสร้างชีวิตมนุษย์
2. วิญญาณในฐานะเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น ผีสงฆ์ เทวดา เทพต่าง ๆ ที่ช่วยปกป้องคุ้มครอง ขณะเดียวกันสถานะของ วิญญาณ ก็ยังถูกแบ่งแยกออกเป็นหลายระดับ ดังเช่น

ระดับผีบรรพบุรุษ หมายถึง ผีปู่ย่า ผีเฮือน ผีอาซัง (อาร์ก) ผีประเภทนี้นักมนุษยวิทยาบางคนจัดรวมเป็นผีบรรพบุรุษ คือหมายถึง ผีของบรรพบุรุษที่ล่วงลับ มีหน้าที่คอยดูแลลูกหลานซึ่งเรียกได้ว่าเป็นผีประจำตระกูลหรือผีประจำครอบครัว

ระดับผีเจ้านาย ผีเจ้านายและผีเมือง หมายถึง ผีที่ปกป้องรักษาหมู่บ้าน สถานที่แห่งใดแห่งหนึ่งขึ้นไปจนถึงระดับเมือง ผีเหล่านี้เป็นผีที่มีคนทรง และมีการจัดความแตกต่าง ความสูงต่ำของระดับชั้น²⁸

ดังนั้นจากการศึกษาสัมพันธ์ระหว่างขวัญกับวิญญาณจะพบว่า ขวัญมีสถานภาพอยู่กึ่งกลางระหว่างคนกับผี ในขณะที่คนมีชีวิตอยู่ ส่วนขวัญสามารถข้ามไปมาระหว่างเมืองคนกับเมืองผีได้เสมอ²⁹

ขณะเดียวกันเมื่อกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างขวัญ กับ วิญญาณ ในลักษณะอาศัยกันและกันเพื่อให้ชีวิตและสิ่งต่าง ๆ เกิดความสมบูรณ์ ในที่นี้จะหมายความว่าถ้าคนใดมีขวัญอยู่อย่างเต็มเปี่ยมคนนั้นก็จะมีชีวิตที่เป็นปกติสมบูรณ์ดี แต่ถ้าคนใดมีวิญญาณ อยู่หรือมา

²⁸ ถลาดชาวย รมิตานนท์, ผีเจ้านาย, (เชียงใหม่ : โครงการตำรามหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2522), หน้า 36-37.

²⁹ ประมวลขึ้นจากเอกสารและข้อมูลหลายแหล่ง ที่สำคัญที่สุดได้จากการสัมภาษณ์ ศาสตราจารย์ Cam Trong, ชาวไทดำ, 2-20 กุมภาพันธ์, 2541.

เกี่ยวข้องกับชีวิต ชีวิตคนนั้นก็จะปลอดภัยจากสิ่งต่าง ๆ มากขึ้น เพราะวิญญาณ ตามความเชื่อชาวล้านนาจะหมายถึงสิ่งที่จะคอยดูแลคุ้มครองชีวิตของมนุษย์และสิ่งต่าง ๆ ดังนั้นวิญญาณในความหมายนี้จึงเป็นสิ่งที่ศักดิ์สิทธิ์ที่คอยคุ้มครองดูแล ขวัญ จิต กาย อีกทีหนึ่ง ซึ่งรายละเอียดดังกล่าวนี้จะพบได้จากกลุ่มพวกร่างทรงที่สามารถเรียกผี เทพ เทวดา เหล่านี้มาบรรจุในร่างของตนได้ เป็นต้น

ด้วยจากการศึกษาเรื่องวิญญาณข้างต้น จะเห็นได้ว่าขวัญมีสถานะเป็นสิ่งนามธรรมเช่นเดียวกับวิญญาณ และขณะเดียวกันขวัญก็ยังมีส่วนเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับวิญญาณด้วย และเมื่อศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่าง ขวัญ กับ วิญญาณ จึงพบว่าความสัมพันธ์ระหว่างสองสิ่งนี้สามารถแบ่งแยกลักษณะความสัมพันธ์ออกเป็น 2 ลักษณะดังนี้คือ

ลักษณะที่ 1 ขวัญสัมพันธ์กับวิญญาณ ในฐานะวิญญาณจะเป็นผู้ช่วยดูแลคุ้มครองมนุษย์ สัตว์ พืช และสิ่งของต่าง ๆ โดยเฉพาะวิญญาณประเภทเทพ เทวดา ผีที่ดีต่าง ๆ เป็นต้น ซึ่งตรงนี้จะสังเกตความสัมพันธ์ระหว่างขวัญกับวิญญาณได้จากความเชื่อของชาวล้านนาที่เชื่อว่ามนุษย์ สัตว์ พืช สิ่งต่าง ๆ มีขวัญและวิญญาณคอยปกป้องรักษาดูแลอยู่ ดังเช่น

1. ขวัญมนุษย์จะสัมพันธ์กับวิญญาณตั้งแต่ปฏิสนธิ และเกิดมาในแต่ละช่วงอายุ โดยมีวิญญาณคอยดูแลขวัญอยู่ซึ่งเมื่อยกตัวอย่างความเชื่อของชาวล้านนาที่เชื่อว่า

“ช่วงวัยทารก ขวัญของเด็กช่วงนี้จะอ่อน สามารถจะเจ็บไข้ได้ป่วยง่ายและมักจะร้องไห้ในเวลากลางคืนนาน ๆ จนคนในบ้านไม่เป็นอันหลับอันนอนกัน เมื่อเป็นดังนี้ก็ต้องจัดให้เป็นเรื่องของผีที่มารบกวนกวนเด็ก เชื่อว่าเด็กจะเห็นหน้าหรือตัวของผีมาหยอกล้อหรือมาหลอกแต่ว่าผู้ใหญ่จะมองไม่เห็น ในการแก้ไขท่านให้น้ำหมาก 1 คำ พลู 1 ใบ และด้ายใบพลีคือไปบอกกล่าวแก่ “ผีปู่ย่าคำ” คือ ผีประจำหม้อนึ่งไหข้าว³⁰”

2. ขวัญสัตว์จะสัมพันธ์กับวิญญาณประเภทผีบ้านผีเรือน ผีไร่นา ที่สัตว์ต้องถูกผูกมัดเชือกอยู่กลางทุ่ง ดังจะพบเห็นได้จากพิธีกรรมกราบไหว้บอกกล่าวผีบ้านผีเรือนที่ได้นำสัตว์มาเลี้ยง เพื่อไม่ให้ขวัญสัตว์ตกใจตื่นเจ็บไข้ได้ป่วย และเจ้าของวัวควายจะมีการจุดธูปบอกเจ้าที่ไร่นาเพื่อให้ช่วยดูแลสัตว์ของตนในเวลาที่นำวัวควายไปผูกมัดไว้กลางทุ่ง³¹ เป็นต้น

ในขณะเดียวกันสัตว์ประเภทช้าง ก็จะทำพิธีกรรมเรียกขวัญที่ช่วงคลอดออกมาใหม่กับช้างที่ถูกนำมาจากป่าหรือจากที่อื่น ๆ ดังนั้นช้างเหล่านี้จะมีขวัญก่อนช้างตื่นกับสิ่งใหม่ ๆ ได้จะทำให้เจ็บไข้ได้ป่วยง่าย ดังนั้นก่อนที่จะทำพิธีกรรมหรือก่อนนำช้างมาจากป่ามายังสถานที่ใหม่ จะมีพิธีกรรมกราบไหว้เจ้าที่หรือผีป่าก่อนที่จะนำช้างออกมาจากป่า ซึ่งตรงนี้สามารถมีจัด

³⁰ สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ, 2539, หน้า 18.

³¹ เอกสารถ่ายสำเนา, ผีของชาวล้านนาไทยโบราณ, ([ม.ป.ท. : ม.ป.พ., 25..?]).

พิธีกรรมการก่อนที่จะมีพิธีเรียกขวัญช้าง ด้วยเหตุนี้จึงสังเกตพบว่าขวัญของสัตว์จะมีความสัมพันธ์กับวิญญาณประเภทผีหรือเทวดาต่าง ๆ ในฐานะเป็นสิ่งที่คอยจะช่วยคุ้มครองขวัญสัตว์ให้ปลอดภัยจากสิ่งต่าง ๆ³² ซึ่งในเนื้อหาของความสัมพันธ์ระหว่าง ขวัญ กับ วิญญาณ อาจจะไม่ได้อธิบายชัดเจนในบทเรียกขวัญว่า “ขวัญ” สัมพันธ์กับ วิญญาณ แต่จะมีเพียงแต่การอธิบายถึงเจ้าของสัตว์เลี้ยงควรกราบไหว้ผีหรือวิญญาณมาช่วยคุ้มครองดูแล

3. ขวัญผีจะสัมพันธ์กับวิญญาณ ในฐานะช่วยคุ้มครองดูแลรักษาพืชพันธุ์เช่น ข้าวในทุ่งองาม ดังความเชื่อที่ว่าข้าวทุกเม็ดจะมีขวัญอยู่และขวัญของข้าวนี้อีกจะมี “พระแม่โพสพ” ในฐานะเป็นวิญญาณอันศักดิ์สิทธิ์คอยดูแลขวัญข้าวเพื่อให้ต้นกล้าเจริญงอกงามดี ดังในบทคำเรียกขวัญข้าวได้กล่าวถึงเมล็ดข้าวสัมพันธ์กับพระแม่โพสพในฐานะเป็นสิ่งที่คอยดูแลช้างดังนี้

“ขวัญข้าวหมากเชือกอยู่บ้านถ่อเมืองกรุง

ข้าวขว้าวตัวขุนเป็นใสจื่อเจ้าหล้า

กำพร้าแม่โพสพนางขมดก

กึ่งก้อมดั่งอ้อมแก้มคะเน

ไพบ่องามเปรียบเจ้าได้แก้วแก่นให้แม่โพสพ...

แม่เจ้าไปอยู่เมืองโพธิยาที่ห้อมมาแต่อะนาขวัญข้าวแม่เอ๋ย”³³

4. ขวัญเรือนจะสัมพันธ์กับวิญญาณ ในฐานะที่เชื่อว่าบ้านทุกบ้านจะมีขวัญประจำอยู่ที่เสา และขวัญบ้านนี้จะหมายถึง วิญญาณของบรรพบุรุษกับวิญญาณของนางไม้หรือรุกเทวดาคิดตามมาอยู่กับไม้ที่สร้างบ้าน³⁴ ซึ่งความเชื่อดังกล่าวนี้อาจปรากฏอยู่ในบางตอนของคำเรียกขวัญใหม่ที่ได้อธิบายอ้างถึงเทพ เทวดา ที่จะนำความสุขและโชคต่าง ๆ มาให้กล่าวไว้ดังนี้

“บกเสาฟังกี่จะเป็นลำแก้ว ข้าวของมีแล้วก็ซ้ำแถมมา

ก็มาแน่นยามนี้หนา เทวดามานิน โขกก็ยามนี้...

คณิงข่งแล้วห้อมมั่งมูลมี รุกขชาติเหล้ม 1 ชื่อว่า

เสานางเป็นคุณล้ำเลิศ...”³⁵ เป็นต้น

³² ศูนย์ศิลปวัฒนธรรมวิทยาลัยครูลำปาง, พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวในศูนย์ฝึกลูกช้างลำปาง, (ลำปาง : กิจเสรีการพิมพ์, 2536) หน้า 33.

³³ พ่อหน้อยจันทร์ จอมแปง, บ้านล้านปูเลย, หมู่ 2 หนองแก้ว อำเภอลำปาง จังหวัดเชียงใหม่.

³⁴ ศรีเลา เกษพรหม, ผู้เชี่ยวชาญแปลเอกสารล้านนาโบราณ, (28 พฤศจิกายน, 2542), สัมภาษณ์.

³⁵ ศรีเลา เกษพรหม, ประเพณีชีวิตคนเมือง, (เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2538), หน้า 118.

จากการศึกษาความเชื่อของชาวล้านนาในเรื่องของขวัญ และ วิญญาณนี้จะสังเกตได้ว่าขวัญกับวิญญาณจะมีความสัมพันธ์กันอย่างแยกออกจากกันไม่ได้ และขณะเดียวกันขวัญกับวิญญาณก็มีความคล้ายคลึงกันแต่ไม่ได้หมายความว่าเหมือนกันหรือจะเป็นคือสิ่งเดียวกัน เพราะขวัญเมื่อศึกษาตามความเชื่อไทยแล้วขวัญในมนุษย์จะหมายถึงสิ่งที่มีอยู่ในขณะที่มนุษย์มีชีวิตอยู่ เช่นเดียวกับขวัญสัตว์ก็กล่าวเฉพาะตอนที่สัตว์มีชีวิตอยู่เช่นกัน แต่ถ้ากล่าวถึงขวัญในพืชและสิ่งของต่าง ๆ ขวัญอาจจะอยู่ในฐานะของการแก่นำคำว่า “ขวัญ” ไปใช้กับสิ่งต่าง ๆ เหล่านั้น แต่ถ้าเมื่อศึกษาจากประวัติศาสตร์ความเชื่อเรื่องขวัญในสมัยโบราณชนเผ่าไทโบราณพบว่า แท้จริงแล้วเดิมทีความเชื่อเรื่องขวัญได้มีแต่เพียงเฉพาะขวัญของผู้ป่วยเท่านั้น

นอกจากนี้การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างขวัญ กับ วิญญาณสามารถศึกษาได้จากส่วนการปฏิบัติของพิธีกรรมเรียกขวัญ ซึ่งในพิธีกรรมเรียกขวัญจะมีการกล่าว “คำอัญเชิญเทวดา” ก่อนทุกครั้งที่จะเรียกขวัญ ซึ่งการกล่าว “คำอัญเชิญเทวดา” นี้จะกล่าวเพื่อเชิญเทวดาต่าง ๆ มาคุ้มครอง ดังจะได้สังเกตจาก “คำอัญเชิญเทวดา” จะมีเทวดาชื่อต่าง ๆ เช่น ท้าวภูมิภักข์ ท้าวขมบาล ท้าวธราของค์อินทร์ ท้าวจุลโลกบาล 4 องค์ คือ ท้าวเวสสุวรรณ ท้าวธรรมาธิราช ท้าววิรุฬหกบาล ท้าววิรูปักษ์ และเทวดาทั้งหมดนี้จะมาสัมพันธ์กับขวัญในฐานะเป็นผู้มาดูแลคุ้มครอง ดังตัวอย่าง “คำอัญเชิญเทวดา” ที่ได้กล่าวถึงเทวดาต่าง ๆ ก่อนที่จะเริ่มพิธีกรรมเรียกขวัญดังนี้

“ฟั่งราฝูงเทพท้าว...	มีทั้งภูมิภักข์คันทัพพักขมบาล
ได้ห้อมล้อมเวจธราท้าวขมบาล	จุลโลกทั้งทั้ง 4 องค์คราญจอมเจื่อง
ท้าวธราของค์อินทร์	อมรินทร์ชั้นฟ้าผู้อาวุโสมหาราช
อัญเชิญมาทั้งโขงโสฬส	แผ่นฟ้าถึงพรหมมวลงมาก...” ³⁶ เป็นต้น

ลักษณะที่ 2 ขวัญสัมพันธ์กับวิญญาณ ในฐานะที่ขวัญได้ออกจากร่างไปตามสถานที่ต่าง ๆ บางครั้งขวัญก็พลอยเข้าไปในเมืองผี ซึ่งตรงนี้จะสังเกตได้ว่าวิญญาณในที่นี้ไม่ได้อยู่ในฐานะเป็นผู้ดูแล แต่จะอยู่ในฐานะที่กำลังบ่งบอกให้เห็นว่าขวัญมีความสัมพันธ์กับวิญญาณในด้านร้าย นั่นก็คือขวัญหนีเข้าไปในเมืองผี จึงเป็นเหตุให้เจ้าของขวัญหรือผู้ป่วยเจ็บไข้ได้ป่วยไม่หายป่วยสักที ดังนั้นจะเห็นได้ว่าบทเรียกขวัญบางตอนจะกล่าวอ้อนวอนขวัญให้กลับคืนมา จากการหนีไปสัมพันธ์กับเมืองผีหรือวิญญาณ ดังตัวอย่างบางตอนของบทเรียกขวัญผู้ป่วยได้กล่าวไว้ดังนี้

“ขวัญเจ้าอย่าไพนั่งน้อยหน้าสู่เมืองผี	จูงหื้อคืนมาดังเก่า...
ขวัญเจ้าอย่าไผสอกล่าเมืองผีต่างด้าว	ขวัญเจ้าอย่าไผเมืองต่างท้าว
ไอสาร” ³⁷ ... เป็นต้น	

³⁶ อดัม รุ่งเรืองศรี, วรรณกรรมล้านนา, หน้า 95.

“ขวัญเจ้าอย่าไพนั่งน้อยหน้าผู้เมืองผี จุ่งหื้อคืนมาคั้งเก่า...
ขวัญเจ้าอย่าไผสอล่าเมืองผีต่างด้าว ขวัญเจ้าอย่าไผเมืองต่างท้าว
ไอสวร”³⁷... เป็นต้น

4.2 ศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อขวัญในทัศนะเกี่ยวกับชะตากรรม (Fate)

เมื่อกล่าวถึงคำว่า “ชะตากรรม” ในที่นี้จะแยกให้เข้าใจถึงความหมายระหว่างคำสองคำที่มารวมกัน ดังนี้

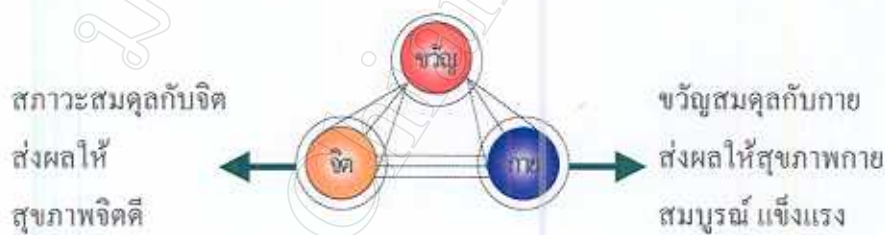
ชะตา หมายถึง ลักษณะที่บังเกิดสำแดงเหตุและผล แบบรูปราศีที่บอกดาวพระเคราะห์เดินถึงราศีนั้น ๆ ในเวลาเกิดของคนหรือเวลาสร้างสิ่งสำคัญ เช่น บ้านเมืองที่โหรคำนวณไว้ โดยแบ่งเป็น 12 ราศี เรียกว่า ดวงชะตา หรือดวง บางทีใช้คำว่า ชาดา³⁸

กรรม หมายถึง การกระทำที่ส่งผลร้ายมายังปัจจุบัน หรือซึ่งจะส่งผลร้ายต่อไปในอนาคต เช่น กรรม เลว บาป เคราะห์ นี่คือ คนมีกรรม³⁹

ดังนั้น “ชะตากรรม” จึงหมายถึง ความโชคชะตาหรือโชคร้ายของชีวิต⁴⁰

ขวัญเป็นความเชื่อหนึ่งของชาวล้านนาที่สามารถแสดงให้เห็นถึงชะตาชีวิตของมนุษย์ว่ามีความโชคดีหรือโชคร้ายในการอธิบายสภาวะขวัญผู้วิจัยได้แบ่งสภาวะขวัญเป็น 2 สภาวะดังนี้

1. สภาวะขวัญมีพลังสมบูรณ์ (ขวัญแข็ง) สภาวะนี้ ขวัญ จิต กาย ลักษณะนี้จะมีสภาวะสมดุล (ช่วงนี้ชะตาชีวิตราบรื่นเป็นปกติสุข โดยตามความเชื่อชาวล้านนาสภาวะขวัญลักษณะนี้จะเรียกว่า ขวัญได้อยู่กับเนื้อกับตัว)

ภาพที่ 2 สภาวะขวัญที่สมดุลระหว่างจิตกับกาย

³⁷ อุคม รุ่งเรืองศรี, วรรณกรรมล้านนา, หน้า 103-104.

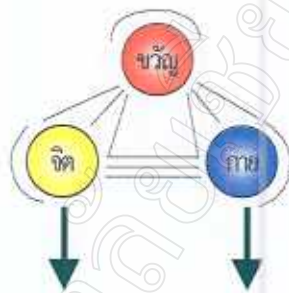
³⁸ พจนานุกรมฉบับเฉลิมพระเกียรติ ปี 2530, (กรุงเทพฯ : วัฒนาพานิช, 2534), หน้า 165.

³⁹ พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน ปี 2525, (กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์, 2539), หน้า 2.

⁴⁰ พจนานุกรมฉบับเฉลิมพระเกียรติ, หน้า 165.

2. สภาวะขันธ์มีพลังไม่สมบูรณ์ (ขันธ์อ่อน) นั่นก็คือสภาวะขันธ์ในลักษณะนี้จะส่งผลทำให้สุขภาพกายและจิตไม่สมบูรณ์ ซึ่งถ้าหากแยกลักษณะขันธ์ที่ไม่สมบูรณ์ดังกล่าวนี้ จะสามารถแยกออกเป็น 2 ระดับ คือ

ระดับที่ 1 พลังขันธ์ในลักษณะนี้พลังลดลง สภาวะขันธ์แบบนี้ ขันธ์ จิต กาย ขาดความสมดุลภาพจนถึงขั้นชะตาชีวิตในช่วงนี้จะพบกับความโชคร้ายขึ้นหรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือชะตาชีวิตช่วงนี้มีเคราะห์จะกระทำการกิจการงานใดก็ไม่ค่อยสำเร็จหรือเจริญก้าวหน้าได้

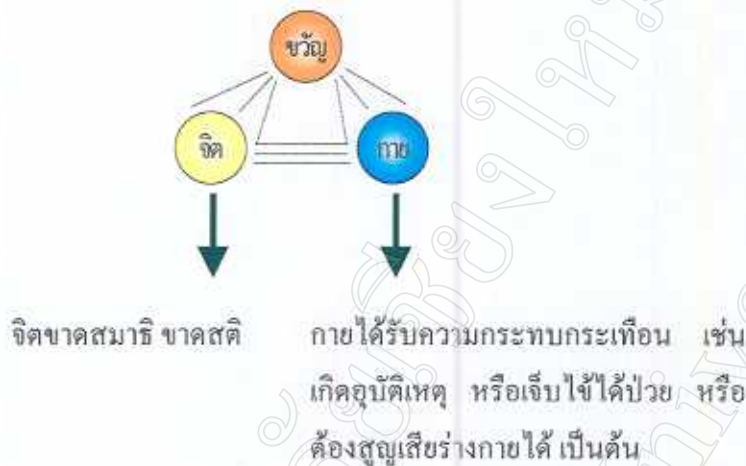

ลักษณะนี้จิตจะอ่อนเพลีย เกิดความ
ห่อเหี่ยว ทำให้ขาดความมั่นใจและจิตใจ
ก็ไม่มั่นคง ขาดสมาธิ ขาดความตั้งมั่น
แห่งจิตต่อกิจการงานใดๆ สภาวะจิต
ลักษณะนี้จะทำให้ชีวิตขาดความ
กระตือรือร้นได้ เป็นต้น

กายเกิดอาการตามมาถึงร่างกาย
เคลื่อนไหวช้าลงไม่กระฉับกระเฉง

ภาพที่ 3 สภาวะขันธ์ขาดสมดุลระหว่างจิตกับกาย

ระดับที่ 2 พลังขวัญในลักษณะพลังหายไป (ขวัญหาย) ขวัญ จิต กาย ขาดความสมดุลภาพอย่างรุนแรง ถึงขั้นได้รับ “เคราะห์กรรม” อย่างหนัก เช่น เกิดอุบัติเหตุทางกายและจิตขึ้น ได้รับการกระทบกระเทือนอย่างหนัก บางครั้งจนถึงขั้นกินข้าวไม่ได้ ร่างกายเริ่มพอม และชะตาชีวิตในช่วงนี้อาจถึงขั้น “ชะตาขาด” (ตายได้)

ภาพที่ 4 สภาวะขวัญหาย

จากการศึกษาสภาวะของขวัญข้างต้นนี้จะพบว่าชาวล้านนาได้นำความเชื่อเกี่ยวกับสภาวะขวัญนี้มาใช้ในความหมายเดียวกันกับความเชื่อเกี่ยวกับโชคชะตาราตี ชาวล้านนามักเชื่อว่าโชคชะตาราตีเป็นสิ่งที่มิอิทธิพลต่อชีวิตของตน โดยเชื่อว่าโชคชะตาราตีเป็นผลของความสัมพันธ์ระหว่างวิถีโคจรของดวงดาวในจักรวาลและเวลาตกฟากของบุคคลแต่ละคน ซึ่งโชคชะตาของคน ๆ หนึ่ง เป็นเรื่องของการถูกกำหนดจากกรรมเก่าในอดีต ประกอบกับการโคจรของดวงดาวซึ่งเป็นกรอบการมองเหตุการณ์ต่าง ๆ ของโหราศาสตร์ผสมกับพระพุทธศาสนาชาวบ้าน มักให้โชคชะตาเป็นกรอบในการมองเหตุการณ์ที่ทำให้ชีวิตของคน ๆ นั้นผันแปรได้ เช่น โชคชะตาช่วงนี้เกิดเหตุการณ์เจ็บไข้ได้ป่วย' เป็นต้น ซึ่งในความหมายนี้หมายถึงเมื่อใดที่ชะตากรรมช่วงนี้ไม่ดี ชาวล้านนาจะมีความเชื่อว่าขวัญ ช่วงนี้ไม่อยู่กับเนื้อกับตัวหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าช่วงนี้ “ดวงตก” หรือ “มีเคราะห์” ดังนั้นสภาวะขวัญ จึงมีความหมายน้อยเดียวกันกับความเชื่อโชคชะตากรรมหรือกฎแห่งกรรม

¹แพทย์หญิงเพ็ญภา ทรัพย์เจริญ, การแพทย์แผนไทยสายใยแห่งชีวิตและวัฒนธรรม, (กรุงเทพฯ : องค์การสงเคราะห์ผู้ทหารผ่านศึก, 2540), หน้า 233.

เมื่อศึกษาคำว่า “โชค” กับ “เคราะห์” จะพบว่าคำว่า “โชค” มีความหมายเดียวกับคำว่า บุญ ส่วน “เคราะห์” จะหมายถึง กรรม ซึ่งตรงนี้ผู้วิจัยก็ได้อธิบายให้เข้าใจแล้วว่า “ขวัญ” กับ “โชคชะตา” จะมีความเกี่ยวข้องกันในฐานที่สภาวะขวัญจะลดลงหรือเต็มเปี่ยม ตรงนี้จะหมายถึง โชคชะตาหรือกฎแห่งกรรมของเหตุปัจจัยในอดีตว่าสะสมเหตุนั้นเพียงใดด้วย

ดังนั้นจะสังเกตได้ว่าเมื่อเปรียบเทียบระหว่างคนที่มีพลังขวัญอ่อนกับคนที่มีพลังขวัญเต็มเปี่ยม นั้น พบว่าระหว่าง 2 คนนี้จะมีวิถีชีวิตของกฎแห่งกรรมแตกต่างกัน คือ

คนที่มีพลังขวัญเต็มเปี่ยมวิถีชีวิตจะพบความราบรื่น พร้อมทั้งจะมีความเข้มแข็งต่อสู้ชีวิตได้มากกว่าคนขวัญอ่อน นั่นก็มีความหมายเช่นเดียวกับบุคคลนี้สะสมกรรมในอดีตมาดี ส่วนคนที่มีพลังขวัญอ่อนจะพบว่าวิถีชีวิตอาจจะต้องพบอุปสรรค พร้อมทั้งขวัญจะมีความอ่อนกำลังในการต่อสู้ชีวิตด้วย

เพราะฉะนั้นขวัญ จึงหมายถึง พลังแห่งการสร้างคุณภาพให้แก่บุคคลเพื่อให้ชีวิตเกิดความสุขสมบูรณ์

ขณะเดียวกันคำว่า “ขวัญ” เป็นคำที่แฝงในแง่ดี นั่นคือเมื่อใดที่มีการกล่าวคำว่าขวัญและขวัญก็อยู่กับเนื้อกับตัวแสดงว่า โชคชะตาชีวิตก็จะดี แต่ถ้าขวัญไม่อยู่กับเนื้อกับตัว เช่นขวัญตก ขวัญหาย ช่วงนี้ชะตาชีวิตก็จะพบแต่สิ่งเลวร้าย เป็นต้น

ดังมีคำสืบทอดตอนหนึ่งที่ได้กล่าวไว้ว่า เมื่อใดที่ขวัญอยู่กับเนื้อกับตัวสมบูรณ์ เมื่อนั้นชีวิตมนุษย์ก็จะมีแต่สิ่งที่เป็นสิริมงคลและพบโชคต่าง ๆ ตัวอย่างคำสืบทอดตอนหนึ่งได้กล่าวดังนี้ว่า

“ครั้นว่าชักเอาโชค
สรีรสติเข้าจัก

แล้วหื้อสูตเอาขวัญแถมเถะว่าดังนี้
ผูกมือซ้ายหื้อขวัญเข้ามา ฯลฯ”⁴² เป็นต้น

4.3 ศึกษาวิเคราะห์ขวัญในทัศนะวิญญาณนิยม (Animism)

วิญญาณนิยม (Animism) มาจากรากศัพท์ว่า Animina แปลว่า ลมหายใจหรือวิญญาณในชีวิตวิทยาและจิตวิทยา เรียกว่า จิต, วิญญาณ เป็นส่วนที่ไม่มีตัวตน ทำงานร่วมกับร่างกายโดยทางสมองและระบบประสาท ในพจนานุกรมศัพท์ปรัชญาอังกฤษ-ไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้อธิบายไว้ว่าแนวคิดเรื่อง “วิญญาณนิยม” เป็นทฤษฎีที่ถือว่าวิญญาณ (Soul) มีอยู่จริง ในทาง

⁴²นิคยา จันโทภาสกร, สืบชะตา : การศึกษาเชิงวิจารณ์, (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2526), หน้า 314.

มานุษยวิทยาได้ให้ความหมาย วิญญาณในลักษณะสิ่งอยู่ในสิ่งทั้งปวงรวมทั้งมีเจตภูต ผีสางเทวดา (Spirit) อยู่ในธรรมชาติและปรากฏการณ์ธรรมชาติ ในทางอภิปรัชญาทฤษฎีนี้ถือว่าภาวะ (Being) หรือสัตว์ (Being) เป็นสิ่งมีชีวิตและมีวิญญาณ ในทางจักรวาลวิทยาทฤษฎีนี้ถือว่าโลกและเทพฟ้า (Heavenly Bodies) มีวิญญาณ⁴³

เมื่อกล่าวถึงความเชื่อเรื่อง “วิญญาณ” ตามความเชื่อของชาวล้านนาจะพบว่ามี 2 รูปแบบด้วยกัน ดังที่กล่าวอธิบายไว้ข้างต้นดังนี้

แบบที่ 1 วิญญาณในฐานะเป็นตัวปฏิสนธิเกี่ยวข้องกับการเกิดของมนุษย์

แบบที่ 2 วิญญาณในฐานะผีสางเทวดา

“วิญญาณ” ที่อยู่ในแนวคิดวิญญาณนิยม จัดเป็นวิญญาณประเภทที่ 2 คือ วิญญาณในฐานะเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ช่วยในการดูแลคุ้มครองมนุษย์ เมื่อกล่าวถึงความเชื่อเรื่องวิญญาณนี้ถือได้ว่าเป็นความเชื่อที่มีตั้งแต่สมัยโบราณไม่ว่าชนชาติใด ซึ่งก็มีความเชื่อในเรื่องนี้เช่นเดียวกับชาวล้านนาโดยเชื่อว่าทุก ๆ แห่งในโลกมีวิญญาณ แม้กระทั่งสิ่งของ สัตว์ แม่น้ำลำธาร ก็มีผี หมู่บ้านก็มีผีต่าง ๆ คอยดูแล ภูเขาก็มีผีคอยดูแล เป็นต้น สาเหตุของการเกิดความเชื่อในเรื่องนี้คาดว่าในสมัยโบราณคนเรามีความสัมพันธ์อยู่กับธรรมชาติอย่างใกล้ชิดตั้งแต่เกิดจนตาย เมื่อประสบกับความเปลี่ยนแปลงของสภาพธรรมชาติต่าง ๆ ทั้งในด้านดีและด้านร้าย เช่น ความอุดมสมบูรณ์ ความแห้งแล้ง ความชุ่มชื้น และภัยธรรมชาติ เป็นต้น ย่อมชวนให้คิดว่ามีผีสางเทวดา หรืออำนาจลึกลับบางอย่างอยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์ดังกล่าว

ด้วยสาเหตุจากความไม่เข้าใจปรากฏการณ์ธรรมชาติต่างๆ เหล่านี้จึงทำให้คนโบราณจำเป็นต้องยอมรับว่าภูตผีปีศาจและเทวดาเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติและเหนือมนุษย์ธรรมดาทั่วไป ดังนั้นจึงควรต้องหาทางเอาใจและเช่นสรวงสังเวยให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านั้นลดการลงโทษเพิ่มคุณประโยชน์แก่ตน จนเกิดเป็นประเพณีพื้นบ้านต่าง ๆ เช่น การทำขวัญช้างเพื่อขอมาช้างที่ได้ใช้แรงงาน การบูชาเทพารักษ์เพื่อขออ้อนวอนให้เทพเทวดามาคุ้มครอง และการขอฝนเพื่อการเกษตรจะได้อุดมสมบูรณ์ ฯลฯ เป็นต้น ขณะเดียวกันด้วยเหตุที่คนไทยตั้งแต่สมัยโบราณเป็นต้น ได้มีการยอมรับอำนาจของภูตผีปีศาจและเทวดาที่มีต่อชีวิตของตนจึงได้เกิดแนวคิดและการปฏิบัติบางประการจนกลายมาเป็นขนบธรรมเนียมประเพณีสืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน⁴⁴ เช่น ในเรื่องการเกิด การตาย การเจ็บไข้ได้ป่วย การประกอบอาชีพ ฯลฯ

⁴³พจนานุกรมศัพท์ปรัชญาอังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, 2532), หน้า 7.

⁴⁴เอกสารการสอนชุดวิชา, แนวคิดไทย หน่วยที่ 1-6, (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2533), หน้า 6.

สำหรับความเชื่อเรื่องขวัญได้ศึกษาพบว่า มีลักษณะก็มีความเชื่อเช่นเดียวกันกับแนวคิดเรื่องวิญญาณนิยมและทุกสิ่งทุกอย่างไม่ว่าจะเป็นคน สัตว์ พืช สิ่งของ ล้วนแต่มีขวัญสิงสถิตย์อยู่ และเมื่อใดที่ขวัญสิงประจำอยู่ในสรรพสิ่งต่างๆ เหล่านี้ทุกสิ่งทุกอย่างก็จะดี ตัวอย่างเช่น ถ้าบุคคลใดมีขวัญอยู่กับตัวก็จะมีสุขภาพดี จะกระทำการใดๆ ก็ประสบความสำเร็จ ส่วนขวัญที่มีอยู่กับตัวในสัตว์ สัตว์ก็จะสมบูรณ์แข็งแรงดี ถ้าอยู่ในพืช พืชก็จะอุดมสมบูรณ์และถ้า อยู่ในสิ่งของ สิ่งของก็จะทำให้ผู้ใช้หรืออยู่อาศัย เช่น เรือนก็จะทำให้บุคคลที่อยู่อาศัยนั้นได้เกิดความมั่นใจ เป็นต้น

อาศัยนั้นจากการศึกษาแนวคิดของชาวล้านนาที่มีแนวคิดเช่นเดียวกับคนไทยทั่ว ๆ ไป คือจะเชื่อว่า “ขวัญ” นี้จะมีอยู่ประจำในทุกสิ่งทุกอย่าง แต่จะประจำในลักษณะใดนั้นต้องศึกษารายละเอียดที่ลึกซึ้งต่อไป เพราะบางอย่างจะเห็นได้ว่าลักษณะขวัญที่สิงประจำในข้าว (พืช) เรือน (สิ่งของ) มีความแตกต่างจากขวัญที่อยู่ในสิ่งมีชีวิตเช่นมนุษย์ ดังได้มีการอธิบายรายละเอียดไว้ในส่วนหัวข้อคุณลักษณะของขวัญไว้ในข้างต้นแล้ว ส่วนขวัญที่สิงในสิ่งของ, พืช นี้จะมีการตีความหมายว่าขวัญเป็นวิญญาณอันศักดิ์สิทธิ์ของพระแม่โพสพที่คอยดูแลต้นกล้า และขวัญเรือนก็จะตีความหมายว่าขวัญที่เป็นวิญญาณประเภทผีเรือน ผีบรรพบุรุษ หรือผีนางไม้ ที่คอยดูแลเสาเรือน เป็นต้น

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าความเชื่อในเรื่องของวิญญาณตามแนวความคิดของคนไทยและคนทั่ว ๆ ไปนี้ ได้สร้างความเข้าใจว่าทุกสิ่งทุกอย่างล้วนมีวิญญาณและยกให้วิญญาณก็มีอิทธิพลต่อวิถีการดำเนินชีวิตของมนุษย์มาตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน

อีกประเด็นหนึ่งเมื่อศึกษาถึงที่มาทางประวัติศาสตร์ได้จะพบว่าความเชื่อเรื่องขวัญนี้ได้มีมานานในสมัยที่ชนเผ่าพันธุ์ไทโบราณรวมตัวกันอยู่ ยังไม่แยกออกมาอาศัยในประเทศต่าง ๆ (ดังได้อธิบายรายละเอียดไว้ข้างต้น) พบว่าเมื่อสมัยชนกลุ่มไทโบราณนั้นได้มีความเชื่อเรื่อง “ขวัญ” เริ่มมาจากการเจ็บไข้ได้ป่วยของมนุษย์ ซึ่งปัจจุบันชนเผ่าไทอื่น ๆ ส่วนใหญ่นอกเหนือจากชนเผ่าพันธุ์ไทที่กลายมาเป็นคนไทยนี้ ยังเชื่อประเภทขวัญอย่างเดิวนั่นคือมีเฉพาะประเภทขวัญคนเท่านั้น ส่วนขวัญประเภทอื่น ดังนั้นจะพบว่าแนวคิดเรื่องวิญญาณนิยมของคนไทยและคนจะมีความแตกต่างกับความเชื่อเรื่องขวัญของคนไทเผ่าอื่น ๆ เพราะคนไทยและคนไทยชาวล้านนาจะมีลักษณะแนวคิดต่อการพยายามให้ความเชื่อเรื่องขวัญไปจะเชื่อมโยงกับทุกสิ่งทุกอย่างในลักษณะเป็นส่วนหนึ่งของตนเอง ดังนั้นแนวคิดของคนไทยทั่วไปจะมีขวัญหลายประเภทเพิ่มเข้ามา เช่น ขวัญพืช ขวัญ สัตว์ ขวัญสิ่งของ

ด้วยเหตุวิธีการคิดแบบเชื่อมโยงของคนไทยนี้ ชาวล้านนาเองก็ได้ยกให้ทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่รอบตัวมนุษย์มีความสำคัญกับชีวิตของตน ในลักษณะให้มนุษย์เป็นจุดศูนย์กลางการเล็งเห็นคุณค่ากับสรรพสิ่งต่าง ๆ ดังนั้นจะพบว่าแนวคิดเรื่องวิญญาณนิยมเรื่องขวัญของชาวล้านนาสามารถทำให้ขวัญกลายเป็นสิ่งที่ยิ่งใหญ่และจะมีความสำคัญต่อทุกสรรพสิ่ง ซึ่งตรงนี้จะสังเกตได้จาก

วรรณกรรมบทเรื่อกขวัญแต่ละประเภทที่แสดงให้เห็นถึงแนวคิดทางด้านวิญญาณนิยมไว้ในรายละเอียดดังต่อไปนี้

4.3.1 แนวคิดวิญญาณนิยมในขวัญประเภทคน

ซึ่งในที่นี้จะศึกษาในบทเรื่อกขวัญคนทั้ง 3 ประเภท ดังนี้คือ

4.3.1.1 บทเรื่อกขวัญลูกแก้ว

ในบทเรื่อกขวัญลูกแก้วจะกล่าวเรื่องของวิญญาณไว้ในลักษณะที่เชื่อว่าได้มีดวงวิญญาณหลงมาเกิด โดยดวงวิญญาณนี้จะปรากฏเป็นดาวตกให้ผู้เป็นแม่ได้เห็นก่อนมีครรภ์ ส่วนลงมาจากท้องฟ้าหรือมีวิญญาณนั้นจะมีขนาดของดวงวิญญาณเล็กเท่าเส้นผมผ่าแปดลงมาเกิด ส่วนวิญญาณจะมาจากที่ใดนั้นในคำเรื่อกขวัญลูกแก้วนี้ไม่ได้กล่าวถึง แต่จะกล่าวเฉพาะดาวตกหรือมีดวงวิญญาณลงมาเข้ากระหม่อมของพ่อเท่านั้น หลังจากนั้นก็จะมีการสร้างเข้ามาเป็นทารกในครรภ์มารดา ดังมีคำเรื่อกขวัญลูกแก้วตอนหนึ่งกล่าวไว้ดังนี้ว่า

“เมื่อยังจักนรพาน มาก่อหื้อเป็นวิญญาณเท่าเส้นผมคั้ดมนผ่าแปด
มาแขวดเข้าในกระหม่อมจอมขวัญแห่งพ่อ ก่อเข้าในกระดุก
แล้วว่าเกิดเป็นลูกคูศิริมงคลแห่งท้อง ในประเทศท้องแห่งพระแม่มารดา”⁴⁵

4.3.1.2 บทเรื่อกขวัญบ่าวสาว

การกล่าวในบทเรื่อกขวัญบ่าวสาวจะกล่าวเฉพาะการเชิขวัญสามสิบสองขวัญให้มาอยู่กับเนื้อกับตัว โดยลักษณะการกล่าวนี้จะกล่าวเชิขวัญตามสถานที่ต่าง ๆ ให้มายังเครื่องตกแต่งบายศรีที่มีกลิ่นหอม ส่วนรายละเอียดที่กล่าวถึงวิญญาณโดยตรงนี้ไม่มีอธิบายไว้ในบทเรื่อกขวัญ แต่จะมีกึ่มีในลักษณะความเชื่อเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างหนุ่มสาวซึ่งถ้ายังไม่ได้แต่งงาน แต่คู่หนุ่มสาวมีการจับมือถือแขนหรือจับเนื้อต้องตัวกันพฤติกรรมนี้จะเรียกว่าผิดผี ซึ่งความเชื่อเรื่องผิดผีนี้ชาวล้านนาเชื่อว่าทั้งชายและหญิงนั้นมีผีบรรพบุรุษ (ผีปู่ย่า) คอยคุ้มครองอยู่ตั้งแต่เด็กจนโต หากละเมิดถูกเนื้อต้องตัวกันก็จะทำให้ผีบรรพบุรุษโกรธได้ ดังนั้นถ้ามีเหตุการณ์นี้เกิดขึ้นทั้งสองจะต้องทำพิธีไหว้ขอขมาผีบรรพบุรุษ ซึ่งในขณะนั้นถึงแม้จะมีพิธีแต่งงาน ก่อนวันจะแต่งงานก็ต้องมีคนไปกราบไหว้บอกให้มีผีบรรพบุรุษได้รับทราบก่อน เป็นต้นเช่นกัน

⁴⁵นฤมล เรืองรังษี, คำเรื่อกขวัญลูกแก้ว : การศึกษารูปแบบเนื้อหา, หน้า 143.

4.3.1.3 บทเรื่อกษวัญผู้ป่วย

การกล่าวเรื่องวิญญานในบทเรื่อกษวัญผู้ป่วยอาจจะมีการกล่าวเนื้อหาของวิญญานไว้เล็กน้อยในส่วนที่ขวัญออกจากร่าง แล้วขวัญจะไปอยู่ในสถานที่ต่าง ๆ แม้กระทั่งเมืองผีดังมีปรากฏในบทเรื่อกษวัญผู้ป่วยไว้ดังนี้

“ขวัญเจ้าอย่าไพนั่งน้อยหน้าสู่เมืองผี จูงหื้อคืนมาติดังเก่า
หื้อเจ้าได้ทานแล้วทานเล่า บุญนั้กว่าบุญเก่าหลาย”⁴⁶

4.3.2 แนวคิดวิญญานนิยมในขวัญประเภทสัตว์

ในที่นี้จะศึกษาในบทเรื่อกษวัญสัตว์ 2 อย่าง คือ

4.3.2.1 บทเรื่อกษวัญช้าง

สำหรับบทเรื่อกษวัญช้างในตัวเนื้อหารวรรณกรรมจะไม่กล่าวเกี่ยวกับเรื่องผีหรือวิญญาน แต่ถ้าจะมีก็จะมีก่อนทำพิธีเรื่อกษวัญช้างในลักษณะจะมีการกล่าวบทชุมนุมเทวดา ซึ่งตรงนี้สำหรับพิธีกรรมในส่วนใหญ่เกือบทุกพิธีกรรมจะมีกล่าวชุมนุมเทวดาไว้อยู่แล้ว

4.3.2.2 บทเรื่อกษวัญควาย

ในเนื้อหาของบทเรื่อกษวัญควายจะมีการกล่าวถึงผีหรือวิญญาน ในลักษณะไม่ให้ผีร้ายมาทำร้ายควายที่ตนได้เลี้ยงไว้” ดังปรากฏในคำเรื่อกษวัญควายดังนี้ว่า

“เพื่อผู้ข้าได้ใช้กินน้ำบ่าค่าแรงมาก็ได้หลายชวบเข้า
ขอหื้อเจ้าจูงมีอายุยืนนาน
สัพพะจัญไรอย่าได้กลายเกทา สัพพะผีห่าแลเหงาอย่ามากลายมาใกล้”⁴⁸

4.3.3 แนวคิดวิญญานนิยมในขวัญประเภทพืช

ในที่นี้จะศึกษาเฉพาะบทเรื่อกษวัญข้าวเท่านั้น

บทเรื่อกษวัญข้าว

พืชเป็นปัจจัยหนึ่งที่มนุษย์ต้องใช้เป็นอาหาร โดยเฉพาะข้าวซึ่งเป็นอาหารหลักของชาวล้านนาและคนไทย ดังนั้นการที่คนไทยหรือชาวล้านนาตระหนักเห็นคุณค่าและความสำคัญของข้าวนี้ จึงทำให้เกิดความเชื่อเกี่ยวกับผีในลักษณะมีส่วนต่อการควบคุมปัจจัยการผลิต ชาวบ้านจะเรียกว่า “แม่ธรณีเจ้าที่” ส่วนผีนาง ชาวบ้านบางคนก็เรียก “แม่โกสก” (โพสพ) เป็น “ผี” ผู้หญิง มีหน้า

⁴⁶อุคม รุ่งเรืองศรี, วรรณกรรมล้านนา, หน้า 103.

⁴⁷ศรีเลา เกษพรหม, ผู้เชี่ยวชาญแปลเอกสารล้านนาโบราณ, (14 พฤศจิกายน, 2543), สัมภาษณ์.

⁴⁸อุคม รุ่งเรืองศรี, เรื่องเดียวกัน, หน้า 130.

ที่บ้านศาลและดูแลผลผลิตในสวนไร่นาให้อุดมสมบูรณ์⁴⁹ ดังนั้นการกล่าวในเรื่องของวิญญาณที่อยู่ในเนื้อหาบทเรียกขวัญข้าวนี้ จะชัดเจนได้ในเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ของพระแม่โพสพที่จะคอยดูแลพืชพันธุ์ให้งอกงาม ดังบทเรียกขวัญข้าวกล่าวได้ถึงการเกิดผลผลิตข้าวในแต่ละครั้งจะขาดเสียไม่ได้ซึ่งแม่โพสพ ดังนั้นต้นข้าวทุกรวงจะได้รับการดูแลจากพระแม่โพสพเพื่อให้ข้าวมีความอุดมสมบูรณ์ดี ดังบทเรียกขวัญข้าวกล่าวไว้ดังนี้

“ข้าวนั้นไซ้ร้อแม่นางโพสพ ไล่จ้อตามนางถกถาก
 ดังยางแม่หม้ายหากมูกัน มิใจต้นล้มเสียดมาโชคเกียดบู้ฮาย
 เหตุนั้นจึงไล่ข้าวต้มหลายว่าโพสพแต่เก้า”⁵⁰ เป็นต้น

4.3.4 แนวคิดวิญญาณนิยมในขวัญประเภทสิ่งของ (บ้านเรือน)

ในที่นี้จะศึกษาเฉพาะบทเรียกขวัญบ้านเรือนเท่านั้น

บทเรียกขวัญเรือน

ตามแนวคิดของชาวล้านนาแบบพื้นบ้าน จะเชื่อกันว่าแต่ละบ้านจะมีผีเรือนคอยคุ้มครองดูแลลูกหลานที่อยู่อาศัย เมื่อใดที่คนในบ้านจะกระทำการใดก็ควรบอกกล่าวให้ผีเรือนทราบก่อน⁵¹ พิธีเรียกขวัญบ้านกระทำเพื่อความอุดมสมบูรณ์และเพื่อนำพาโชคต่าง ๆ⁵² ซึ่งถ้าหากศึกษาจากบทเรียกขวัญเรือน (บ้าน) จะพบว่ามีบางตอนได้กล่าวอ้างถึงเทวดาหรือผีเรือนในฐานะผู้คุ้มครองและนำโชคลากเข้ามายังบ้านเรือน ด้วยเหตุนี้แนวคิดเรื่องวิญญาณนิยมในบทเรียกขวัญเรือนจึงมีลักษณะเป็นวิญญาณประเภทสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คอยปกป้องรักษา ดังจะสังเกตได้จากคำเรียกขวัญเรือนต่อไปนี้ ได้กล่าวถึงบทบาทของเทวดาในการนำพาความสุขและโชคต่างๆ มายังเจ้าของบ้านไว้ดังนี้

“เทวดามาทำโชคก็ขามนี้
 พญาอโศกจักได้ปราบชมพูก็ขามนี้
 พ่อหมอได้ดอกไม้อำพญานาคก็ขามนี้
 วิโบกขรพัดพราจากมือยักษ์มาสู่เจ้าวรกิตติกาภิขามนี้

⁴⁹ มาลี ไพรสน, พิธีกรรมเกี่ยวกับการเกษตรและความอุดมสมบูรณ์ของภาคเหนือ, (เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยพายัพ, 2531), หน้า 72.

⁵⁰ พ่อหน้อยจันทร์ จอมแปง, บ้านล้านปูเลย.

⁵¹ ศรีเลา เกษพรหม, ผู้เชี่ยวชาญแปลเอกสารล้านนาโบราณ, (26 กุมภาพันธ์, 2542), สัมภาษณ์.

⁵² รณิ เลิศเลื่อมใส, นา-ขวัญ-เมือง, (กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2541), หน้า 216.

ชาวเมืองจำปาไปปราณาเอาโพธิสัตว์เจ้ากัษามนี้

ปู่ย่าผู้เฒ่าปลูกแปลงลูกเต้าหลานเหลนเป็นหอเรือนกัษามนี้”⁵³

จากการศึกษาทั้งหมดเกี่ยวกับทัศนะเรื่องวิญญานนิยมที่ปรากฏในเรื่องขวัญ จะเห็นได้ว่าความเชื่อระหว่างขวัญ กับ วิญญานถึงแม้บางครั้งจะดูเหมือนว่ามีสถานะเป็นสิ่งที่อันเดียวกัน แต่เมื่อศึกษาถึงรายละเอียดความเท็จจริงแล้วจึงพบว่าทั้ง 2 คำ ล้วนมีความแตกต่างกันในเรื่องของหน้าที่ เพราะตัวขวัญเมื่อได้นำมาศึกษาแยกถึงรายละเอียดในส่วนที่กล่าวถึงชีวิตของคนจะทำให้เห็นว่าขวัญ กับ “วิญญาน” ต่างกันตรงที่ขวัญจะกล่าวเฉพาะคนมีชีวิตอยู่ มีหน้าที่เปรียบเหมือนพลังอย่างหนึ่งที่คอยเพิ่มเสริมชีวิตให้มีความสมบูรณ์ แต่ในความเป็นจริงแล้วคำว่า “ขวัญ” ได้นำแนวคิดแบบวิญญานนิยมมาใช้เชื่อมโยงกับสิ่งต่างๆ จนบางครั้งทำให้ขวัญเหมือนกับเป็นสิ่งเดียวกันกับ “วิญญาน” เพราะฉะนั้น ความเชื่อขวัญกับวิญญานไม่ใช่สิ่งเดียวกัน แต่อาจจะกล่าวได้ว่ามีความเกี่ยวข้องกันสัมพันธ์กันมีลักษณะคล้ายคลึงกันเท่านั้น ซึ่งตรงจุดนี้บางครั้งทำให้สับสนได้ แต่อย่างไรก็ตามขวัญกับวิญญานเมื่อนำมาอธิบายในแนวคิดวิญญานนิยมแล้ว ความเชื่อขวัญจะมีแนวคิดเหมือนวิญญานนิยมตรงที่จัดให้ทุกสิ่งทุกอย่างมีขวัญ เหมือนกันกับความเชื่อเรื่อง “วิญญานนิยม” ที่จัดให้ทุกสิ่งทุกอย่างมีวิญญานอาศัยหรือสิงอยู่

แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อย้อนถึงอดีตในทางความเชื่อยุคโบราณแล้ว ความเชื่อเรื่องขวัญน่าจะได้รับอิทธิพลมาจากความเชื่อเรื่องวิญญานนิยม เพราะด้วยเหตุผลสมัยโบราณมนุษย์เริ่มต้นขาดหลักการคิดแบบเชิงวิทยาศาสตร์ แต่จะอาศัยหลักการคิดแบบสัทธาเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้นเมื่อเกิดสถานการณ์อะไรขึ้น โดยเฉพาะสถานการณ์การเจ็บไข้ได้ป่วยที่แก้ปัญหามิได้ จึงยกให้ว่าผีเป็นผู้กระทำ โดยมีหลักความคิดว่าในโลกนี้ทุกสิ่งทุกอย่างล้วนมีผีหรือวิญญานอาศัยอยู่ทั้งสิ้น และวิญญานมีอำนาจเหนือทุกสิ่งทุกอย่างจึงควรทำพิธีขอขมาโทษผี

ทำนองเดียวกันเมื่อศึกษาความเป็นมาความเชื่อเรื่องขวัญของชาวล้านนา จะพบว่าเดิมทีนั้นชาวล้านนามีพื้นฐานมาจากความเชื่อเรื่องผี จนแทบจะเรียกได้ว่าความเชื่อเรื่องผีมีอิทธิพลต่อชาวล้านนาเป็นอย่างมาก ตั้งแต่มนุษย์มีการดำรงชีวิตมาเกิดจนกระทั่งถึงตาย เช่นเมื่อเกิดมาต้องมีการเซ่นไหว้ผีบรรพบุรุษให้ช่วยคุ้มครองทารก และเวลาเจ็บไข้ได้ป่วยโดยเชื่อว่า “ผีร้าย” มาทำ เช่น ผีปอบ ผีโคมด ผีกองกอย ผีกระสือ เป็นต้น

ดังนั้นสังเกตได้ว่าความเชื่อเรื่องลัทธิวิญญานนิยมถือให้เป็นพื้นฐานทางความคิดดั้งเดิมคือ เชื่อว่ามนุษย์และสิ่งแวดล้อมในธรรมชาติมีองค์ประกอบอยู่ 2 ส่วนด้วยกัน ที่มีความสัมพันธ์กัน

⁵³ศรีเลา เกษพรหม, ประเพณีชีวิตคนเมือง, หน้า 118.

คือ รูปธรรมได้แก่ร่างกาย และส่วนที่เป็นนามธรรมได้แก่จิตวิญญาณ เมื่อรวมแล้วมนุษย์จะประกอบขึ้นด้วยร่างกายกับจิตใจ แต่สำหรับคนในสังคมไทยมักเรียกจิตวิญญาณของมนุษย์ รวมทั้งสัตว์ที่เลี้ยงไว้ใช้งานว่ามี ขวัญประจำอยู่นอกจากนี้ยังเชื่อว่าสิ่งต่าง ๆ ทางธรรมชาติ เช่น ต้นไม้ ป่าไม้ ภูเขา ดิน น้ำก็มีจิตวิญญาณหรือขวัญ ประจำอยู่ในรูปของ ผีसाง นางไม้ รุกขเทวดา เจ้าป่า เจ้าเขา แม่พระธรณี และพระแม่คงคา⁵⁴ เป็นต้น ถึงแม้ว่าในเวลาต่อมาคนในสังคมไทยได้รับอิทธิพลทางพุทธศาสนานิกายเถรวาทเข้ามาประกอบกับระบบความเชื่อ โดยพุทธศาสนาเองก็ไม่ได้ปฏิเสธความเชื่อในเรื่องผีสางเทวดา ตรงกันข้ามพุทธศาสนากลับได้รับการตีความให้สอดคล้องกับความเชื่อในเรื่องผีสางเทวดา ส่วนศาสนาพราหมณ์ที่เข้ามามีอิทธิพลต่อชนชั้นปกครองของไทยอยู่บ้างก็เป็นไปในทำนองเดียวกับพุทธศาสนา คือไม่ได้ต่อต้านความเชื่อแบบวิญญาณนิยมที่มีอยู่เดิม อีกทั้งยังถูกตีความให้สอดคล้องกับความเชื่อแบบวิญญาณนิยมและแบบพุทธศาสนา เหตุนี้จึงเกิดการผสมกลมกลืนในระบบความเชื่อของคนในสังคมไทย จนเห็นได้ว่าความเชื่อของคนไทยจะมีองค์ประกอบจากศาสนาพุทธ พราหมณ์ และลัทธิวิญญาณนิยม หรือความเชื่อเรื่องผีสางเทวดา⁵⁵อยู่ด้วย

ส่วนสำหรับความเชื่อเรื่องเทพ เทวดา (Deities) นั้นก็ได้รับอิทธิพลมาจากศาสนาต่าง ๆ เกือบทุกลัทธิในอินเดีย ซึ่งชาวอินเดียมักจะมีการกล่าวถึงเทพเจ้าเสมอ เรื่องราวของเทพเจ้านับว่ามีบทบาทเป็นอย่างมากต่อการสร้างความอุ่นใจ ความมั่นใจ และช่วยเป็นสิ่งจูงใจในการปฏิบัติของศาสนิกชน⁵⁶ ดังนั้นความเชื่อเรื่องเทพ เทวดา ที่ชาวล้านนาเคารพนับถือจึงเข้ามาภายหลังที่ล้านนาได้รับอิทธิพลศาสนาทางอินเดีย

4.4 ทศนะความเชื่อเรื่องขวัญตามแนวคิดพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน (Secular Buddhism)

เมื่อกล่าวถึงที่มาของความเชื่อเดิมที่นับมนุษย์เกิดความสงสัยเกี่ยวกับปรากฏการณ์ของสรรพสิ่งต่าง ๆ ทางธรรมชาติ ดังนั้นมนุษย์จึงค้นหาคำตอบกับปรากฏการณ์เหล่านั้น ฉะนั้นความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์และอิทธิพลของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีต่อมนุษยชาติ น่าจะเป็นคำอธิบายได้ว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นผู้กำหนดว่าใครจะเป็นผู้ได้รับภัยพิบัตินั้น ๆ ซึ่งคำตอบนี้ทางศาสนาพุทธและฮินดูจะเชื่อสิ่งเหล่านี้เป็นเรื่องของกฎแห่งกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด โดยอธิบายว่าการที่คนบางคนได้รับภัยพิบัติหรือเคราะห์กรรมเหล่านี้เป็นผลมาจากกรรมที่ทําไว้ในชาติก่อน ส่วนคนที่ไม่ได้รับความ

⁵⁴คมเนตร เชษฐพัฒนามิข, ความเชื่อพื้นบ้านล้านนา, (เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2540), หน้า 113.

⁵⁵แพทย์หญิงเพ็ญญา, การแพทย์แผนไทยสายใยแห่งชีวิตและวัฒนธรรม, หน้า 226-227.

⁵⁶อุดม รุ่งเรืองศรี, เทวดาพุทธ, (กรุงเทพฯ : คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2523), หน้า 1.

เดือรื้อนก็เป็ผลมาจากการกระทำดีมาจากชาติก่อน ดังนั้นจากเหตุของการที่มนุษย์ต้องการค้นหาคำตอบเกี่ยวกับปรากฏการณ์เหล่านี้ จึงเป็เหตุทำให้เกิดศาสนาตามมา

เมื่อกล่าวถึงศาสนาสมัยเริ่มแรกนั้นอาณาจักรล้านนาไทย ได้มีพุทธศาสนาเข้ามาเผยแผ่ 2 นิกาย คือ นิกายเถรวาทกับมหายานที่ได้ผสมกับพราหมณ์วิญญานนิยม นอกจากนี้ชาวล้านนายังมีความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องโหราศาสตร์โชคลางสิ่งเหนือธรรมชาติ และยอมรับว่า “ธรรมชาติ” ที่ปรากฏขึ้นนั้นมีผู้คอยบงการอยู่เบื้องหลังเหตุการณ์ธรรมชาติต่าง ๆ แต่แล้วในที่สุดเมื่ออิทธิพลของพุทธศาสนาเข้ามามากขึ้นแนวคิดแบบ “เหตุผลนิยม” จึงมีบทบาทสูงขึ้นในสังคมล้านนา⁵⁷

ดังนั้นเราจะเห็นได้ว่าแม้ปัจจุบันพุทธศาสนาจะเข้ามามีอิทธิพลต่อชาวล้านนามากแล้วก็ตาม ในเรื่องของความเชื่อเกี่ยวกับทางไสยศาสตร์ วิญญาน พราหมณ์ ก็จะมีให้เห็นอยู่ในปัจจุบัน แต่อาจจะออกมาในรูปของ “พุทธศาสนาแบบชาวบ้าน” ที่เน้นนำมาใช้แก้ปัญหาเฉพาะหน้าในการดำเนินชีวิต เมื่อศึกษาถึงความเชื่อทางพุทธศาสนาในล้านนาจะสามารถจำแนกได้เป็น 2 ลักษณะ คือ พุทธศาสนาแบบเถรวาท (Orthodox Theravada Buddhism) ซึ่งจัดเป็แก่นแท้ของพุทธศาสนา กับพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน (Secular Buddhism) ต่อการเคารพนับถือพระรัตนตรัยในฐานะเป็สิ่งศักดิ์สิทธิ์ (The Sacred)⁵⁸ ในที่นี้จะมีเรื่องของสิ่งลึกลับต่าง ๆ ของมนุษย์เกี่ยวข้องมากมาย แม้กระทั่งเรื่องขวัญซึ่งเป็ความเชื่อที่เกิดมาจากความสงสัยในเรื่องเกี่ยวกับชีวิตของมนุษย์อยู่สองปัญหา คือ อะไรที่ทำให้มีการแตกต่างระหว่างเรื่องกายที่มีชีวิตกับร่างกายที่ตายแล้ว อะไรที่ทำให้ตื่น หลับ สลบ มีสมาธิ เจ็บไข้ได้ป่วย และตาย” ดังนั้นสิ่งนี้ถือเป็นปัญหาหนึ่งที่เป็นคำถามระหว่างเรื่องกายกับสิ่งที่เป็นามธรรม ซึ่งตามความเชื่อแล้วสิ่งที่เป็นามธรรมนี้จะถูกเรียกได้หลายคำ เช่น ขวัญ วิญญาน ผี จิต เป็นต้น และจากความเชื่อเรื่องดังกล่าวนี้จะเห็นได้ว่าพุทธศาสนาจึงได้รวมเอาความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติทั้งหมดเป็ส่วนหนึ่งของศาสนาด้วย ดังจะสังเกตได้จากบทเรียกขวัญบางประเภทจะมีการสอดแทรกคำสอนทางพุทธศาสนาเข้าไป เพื่อทำให้ผู้ฟังคำเรียกขวัญได้ตระหนักในคำสอนพุทธศาสนา ดังเช่นตัวอย่างคำเรียกขวัญแต่ละประเภทที่ได้แทรกคำสอนทางศาสนาไว้ดังนี้

1. คำเรียกขวัญลูกแก้ว : ปรากฏคำสอนทางศาสนาแนวจริยธรรมในเรื่องเกี่ยวกับความกตัญญู

⁵⁷เรณู อรรถฐานเมศร์, โลกทัศน์ชาวล้านนาศึกษาจากสุภาษิตชาวบ้านสังคมศาสตร์, (ตุลาคม-มีนาคม, 2525-2527), หน้า 127-151.

⁵⁸ฉลาดชาย รพิตานนท์, ผีเจ้านาย, หน้า 33-34.

⁵⁹เอกสารชุดวิชา, แนวคิดไทย หน่วยที่ 7, (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมราชา, 2533), หน้า 258.

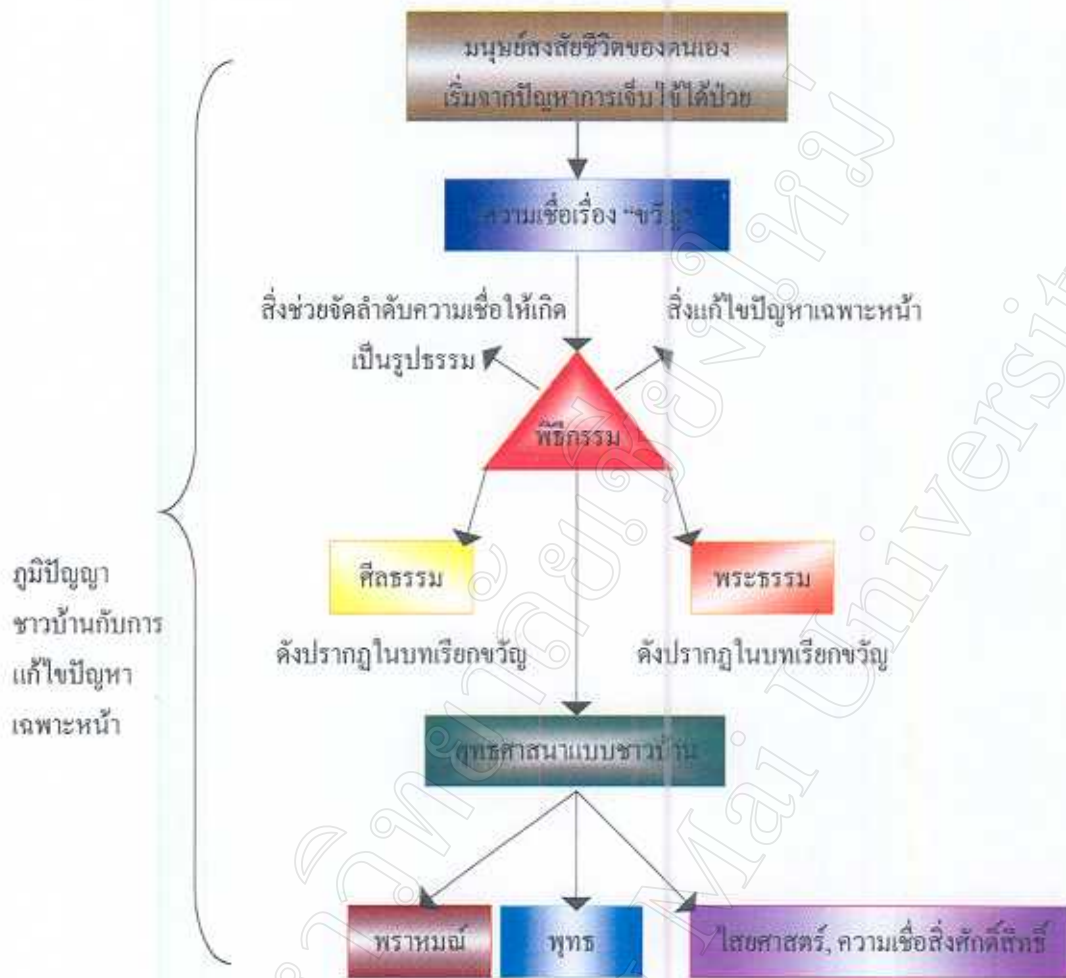
2. คำเรียกขวัญบ่าวสาว : ปรากฏคำสอนทางศาสนาแนวจริยธรรมในเรื่องเกี่ยวกับการใช้ชีวิตคู่ โดยยึดหลักธรรม 4 ประการ คือ สัจจะ ทมะ จันติ จาคะ

3. คำเรียกขวัญสัตว์ : ปรากฏคำสอนทางศาสนาแนวจริยธรรมในเรื่องเกี่ยวกับบุญคุณของสัตว์เลี้ยง เพื่อทำให้เกิดความละเอียดรอบคอบในการทรมาน

(วัวควาย, ช้าง) และใช้งาน (หิริ โอตตัปปะ)

สำหรับเนื้อหารายละเอียดคำสอนทางศาสนาที่ปรากฏในบทเรียกประเภทต่าง ๆ นั้น ผู้วิจัยได้อธิบายไว้ในบทที่ 3 แล้ว

สรุปจากการศึกษาถึงความชัดเจนในทัศนะ ความเชื่อเรื่องขวัญตามแนวคิดพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน พบว่าขวัญเป็นสิ่งที่เกิดมาจากความสงสัยของมนุษย์ที่ได้ตั้งคำถามเกี่ยวกับชีวิตตนเอง โดยมีพื้นฐานความคิดมาจากการเกิดและการตายของมนุษย์ ตัวอย่างเช่น โดยเริ่มจากการตั้งคำถามว่าทำไมตัวเราถึงต้องตาย ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ค้นหาคำตอบจากการยกให้ขวัญเป็นเรื่องของสิ่งนามธรรมที่สำคัญต่อชีวิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องของการเจ็บไข้ได้ป่วยจะพบว่าขวัญมีอิทธิพลเป็นอย่างมาก เพราะขณะที่มนุษย์เกิดอาการเจ็บป่วยนั้นขวัญจะไม่อยู่กับเนื้อกับตัว ดังนั้นด้วยเหตุจากความเชื่อดังกล่าวข้างต้นจึงทำให้มนุษย์ต้องจัดการกับขวัญที่หายไป โดยการทำพิธีกรรมเรียกขวัญให้กลับคืนมา โดยส่วนของพิธีกรรมนี้จะเห็นได้ว่าศาสนาพราหมณ์กับไสยศาสตร์จะเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อเรื่องขวัญกับพุทธศาสนา ซึ่งเมื่อวิเคราะห์ถึงความเป็นพุทธศาสนาจริง ๆ แล้ว พุทธศาสนาจะเน้นในเรื่องปฏิบัติตน เพื่อให้หลุดพ้นมากกว่าจะยึดติดในเรื่องของไสยศาสตร์ เหตุนี้พุทธศาสนาจึงมิได้เน้นทางด้านพิธีกรรมเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องผีสงเทวดาแต่อย่างไรมันไม่ว่าจะเป็นเรื่องของความเชื่อทางไสยศาสตร์ พราหมณ์ พุทธ ก็ยังมีคุณค่าต่อชีวิตด้านการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าอย่างหนึ่งได้ เมื่อศึกษาความสัมพันธ์ในความเชื่อเรื่องขวัญ กับพุทธศาสนาแบบชาวบ้านจะสามารถอธิบายให้เห็นความชัดเจนจากแผนภูมิดังนี้

ภาพที่ 5 แสดงความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อขวัญกับพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน